

nn 31127,673

2^e ex

Natuur als Consumptiegoed

Natuur als bron van fascinatie, ontspanning, schoonheid, rust, vrijheid en andere immateriële behoeften

**J. Luttik
F.R. Veeneklaas
A.E. Buijs
J.A. Klijn**

25 NOV 2005

Rapport 673

Staring Centrum, Wageningen, 1999

1706020

REFERAAT

Luttik, J., F.R. Veeneklaas, A.E. Buijs, J.A. Klijn, 1999. *Natuur als Consumptiegoed. Natuur als bron van fascinatie, ontspanning, schoonheid, rust, vrijheid en andere immateriële behoeften*. Wageningen, Staring Centrum. Rapport 673. 72 blz. 1 fig.; 16 ref.

Het onderzoek is gericht op de immateriële, directe gebruiks- en belevingswaarde van natuur. Aan deze functie refereren wij als een consumptieve dienst waarbij natuur wordt opgevat als het duurzame consumptiegoed dat deze dienst levert. Het onderzoek geeft zicht op wat deze natuurfunctie inhoudt door een omschrijving te geven van dit type natuurdiensten in relatie tot menselijke behoeften. Behoeftevervulling wordt gekoppeld aan specifieke natuurlijke landschappen. Verder wordt ingegaan op mogelijke substitutie van natuurdiensten door diensten geleverd door *man-made* producten. Literatuuronderzoek en interviews zijn de belangrijkste middelen van onderzoek geweest.

Trefwoorden: behoeften, economie, enquête, landschap, natuur, natuurbeleving.

ISSN 0927-4499

© 1999 Staring Centrum, Instituut voor Onderzoek van het Landelijk Gebied (SC)
Postbus 125, NL-6700 AC Wageningen.
Tel.: (0317) 474200; fax: (0317) 424812; e-mail: postkamer@sc.dlo.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Staring Centrum.

Het Staring Centrum aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

ALTERRA is de fusie tussen het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN) en het Staring Centrum, Instituut voor Onderzoek van het Landelijk Gebied (SC). De fusie is ingegaan op 1 januari 2000.

Inhoud

Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1 Inleiding	13
1.1 Waarom natuur als consumptiegoed?	13
1.2 Overeenkomsten en verschillen met duurzame consumptiegoederen	14
1.3 Natuurlijke processen en de consument	15
1.4 Behoeften en substitutie van producten	16
1.5 De link tussen psychologische, economische en ecologische kennis	17
1.6 Dit onderzoeksverslag	18
2 Resultaten van de Natuur-als-Consumptiegoed enquête	19
2.1 Welke behoeften vervult de natuur vooral?	19
2.2 Achtergronden en motiveringen van de relatie natuur en behoeftevervulling	20
3 Is behoeftevervulling omgevings specifiek?	31
4 De uitkomsten van drie enquêtes vergeleken	39
4.1 NaC: Interview-ronde met deskundigen (N=18)	39
4.2 NaC: Interview-ronde onder Nederlandse burgers (N=22)	40
4.3 INTOMART-enquête onder meer dan 3000 Nederlanders	42
4.4 De uitkomsten onderling vergeleken	43
4.5 Conclusies	49
4.6 Beleidsimplicaties (tentatief)	52
Literatuur	55
<i>Aanhangsels</i>	
1 Indelingen in natuur en functies van natuur	57
2 Typologie van Nederlandse landschappen uitgaande van gebruik en beleving	59

Woord vooraf

De maatschappelijke waardering van natuur is een onderwerp dat de laatste jaren veel belangstelling trekt. Dit zien we bijvoorbeeld aan het onlangs afgesloten (natuur)beleidsproject 'Operatie Boomhut' dat vorig jaar is opgezet om meer recht te doen aan de diversiteit aan natuurwensen in de samenleving. Operatie Boomhut sluit vrijwel naadloos aan bij dit onderzoek 'Natuur als consumptiegoed', waarmee we een bijdrage willen leveren aan de discussie rond de natuurwensen van 'natuurconsumenten'. Het onderzoek is uitgevoerd in het DLO-onderzoeksprogramma 'Landschapsecologische systeemanalyse', dat inmiddels is afgerond. De maatschappelijke kant van natuur was een van de thema's van dit onderzoeksprogramma. Aan dit project is met vereende krachten gewerkt. Niet alleen de auteurs van dit rapport, maar ook vele anderen hebben een bijdrage geleverd aan het uitvoeren van dit onderzoek.

Om te beginnen heeft Annemiek van Beek, stagiaire van de Hogeschool Larenstein, het project in de beginfase een flinke impuls gegeven. Zij nam de eerste serie diepte-interviews af bij negen natuurbeheerders en negen Alterra-onderzoekers.

Om de onderzoeksvraag verder aan te scherpen, is een workshop georganiseerd waaraan, naast de auteurs, is deelgenomen door onze collega's Lon Schöne, Freek Coeterier, Agnes van den Berg, Margit Jókövi, Sjerp de Vries, Bert Harms en Hans de Molenaar. Ook gedurende het verdere onderzoek hebben zij bij bijeenkomsten en via opmerkingen op teksten ons verder geholpen.

Voor de tweede serie diepte-interviews is met onze huisfotografen Frank Klinge en Jaap van Os een fotoserie van het Nederlandse landschap samengesteld, op basis van archiefmateriaal en veel nieuwe foto's. Liesbeth Mulder en Petra Bondt werkten mee aan het afnemen van proefinterviews. Sjerp de Vries, Lon Schöne en Jaap van Os namen de tweede serie diepte-interviews af. Tegelijkertijd maakten Jan Hein Nijman, stagiair van de Landbouwniversiteit Wageningen, en Theo van der Heijden een kaart van de natuur- en landschapstypen, corresponderend met de fotoserie.

Ook tijdens bijeenkomsten van de onderdelen 'Mensenwensen' en 'Vraag- en aanbod' van 'Operatie Boomhut' zijn onze onderzoeksresultaten bediscussieerd. Leo Pols heeft, als vertegenwoordiger van Operatie Boomhut, voor de link tussen ons project en het natuurbeleid gezorgd.

Junus Tahitu van de afdeling vormgeving en redactie verzorgde de omslag.

Graag willen we iedereen die heeft meegewerkt hartelijk bedanken. Dit geldt niet in de laatste plaats voor de geïnterviewden die hier niet met name genoemd worden.

Joke Luttik, projectleider

Samenvatting

Doel

Natuur en natuurlijke landschappen bieden de mens naast onontbeerlijke materiële zaken ook talloze (immateriële), direct consumeerbare diensten die overigens van zeer uiteenlopende aard zijn. Zo fungeert de natuur als bron van inspiratie, ontzag, mystiek, verrassing, verwondering, ontspanning en schoonheid. De natuur biedt mogelijkheden voor recreatie, spirituele verrijking en educatie. Natuur en landschap bieden informatie op grond waarvan we ons kunnen oriënteren in tijd en ruimte. De natuur levert naast fysieke uitdagingen ook frisse boslucht en stilte.

In beleid en onderzoek wordt deze functie de immateriële, directe gebruiks- en belevingswaarde van natuur genoemd. Kenmerkend is dat het een directe relatie heeft met de gebruiker, de consument, en dat het karakter heeft van een dienst. Dat wil zeggen: het verbruik is instantaan en voorraadvorming is niet mogelijk. Vandaar dat we aan deze functie refereren als een consumptieve dienst waarbij natuur wordt opgevat als het duurzame consumptiegoed dat deze dienst levert.

Door de levering van consumptieve diensten van natuur voor de mens in de beschouwing te betrekken, kan de wat simplistische tegenstelling economie-ecologie worden doorbroken. Sleutelwoord is daarbij behoeftebevrediging. De bijdrage die natuur als consumptiegoed levert aan de menselijke behoefte-bevrediging kan net zo worden opgevat als een gefabriceerd, man-made product. Dan kunnen de diensten die de natuur levert en man-made producten binnen hetzelfde economische kader geplaatst worden. Daarmee is een basis gelegd voor een economische belangenafweging. Ook als het gaat om afruilsituaties, waarbij het voortbrengen van meer gefabriceerde producten ten koste gaat van het dienstverlenend vermogen van de (overgebleven) natuur.

Hoewel het belang van de immateriële consumptieve diensten van natuur in het natuurbeleid wordt erkend, zie bijvoorbeeld het Natuurbeleidsplan, is doorwerking in de implementatie van het beleid nog moeizaam. Redenen zijn conceptuele onduidelijkheid (wat houdt deze functie nou precies in?), moeilijke meetbaarheid en gebrek aan operationele aanwijzingen. Bij vraagstukken als locatiekeuze, inrichting en beheer van natuur, kan nog onvoldoende expliciet met deze functie van natuur rekening worden gehouden.

Bij de aanvang van het project stond ons de volgende drietrapsraket voor ogen:

1. Conceptuele duidelijkheid

Meer zicht op wat deze natuurfunctie precies inhoudt door een duidelijke omschrijving te geven van dit type natuurdiensten, in relatie tot de menselijke behoeften die de diensten bevredigen. Behoeftenvervulling koppelen aan specifieke natuurlijke landschappen. Het identificeren van unieke natuurdiensten en de

substitutiemogelijkheden van natuurdiensten voor diensten geleverd door gefabriceerde producten.

2. Meetbaarheid

Het definiëren en operationeel maken van maatstaven/indicatoren waarmee de dienstverlening van natuur als consumptiegoed gemeten kan worden.

3. Operationele aanwijzingen

Aanwijzingen voor (waar het gaat om nieuwe natuurterreinen) locatie, omvang en inrichting van terreinen, en (voor bestaande en nieuwe natuurterreinen) het beheer ervan. Met andere woorden, onder welke condities kunnen de natuurfuncties het best vervuld worden? Deze condities kunnen - naast locatie, omvang, inrichting en beheer - ook betrekking hebben op gebruiksiteit en bereikbaarheid, en op natuurlijke processen en variatie in natuur- en landschapstypen. Centrale vragen zijn hierbij: Hoe kan natuur die ecologisch wenselijk is het beste worden aangepast om goede dienstverlening in de zin van natuur als consumptiegoed te bereiken?

Dit onderzoeksverslag beperkt zich grotendeels tot de eerste onderzoeksvraag, die naar conceptuele duidelijkheid en de koppeling tussen behoeftevervulling en landschapstypen. De uitkomsten hiervan bieden ons inziens al voldoende aangrijpingspunten om ook de stap naar de twee volgende onderzoeksvragen te maken.

Middel

Literatuuronderzoek en interviews zijn de belangrijkste onderzoeksmiddelen geweest. Er zijn twee series van diepte-interviews gehouden, eerst onder 18 'deskundigen', vervolgens onder 22 'leken'. De geïnterviewde is een lijst met 19 mogelijke behoeften voorgelegd die in de natuur vervuld kunnen worden. Voor elk van deze behoeften is gevraagd of de vervulling ervan in de natuur belangrijk gevonden wordt. Op zeven van deze behoeften (door de interviewer in samenspraak met de geënquêteerde gekozen) is verder doorgevraagd.

- Allereerst is gevraagd waarom de natuur belangrijk is om deze behoefte te vervullen.
- Daarna is gevraagd in welke natuur deze behoefte het best vervuld kan worden (top 3) en in welke het slechtst (de slechtste 3). Hierbij is gebruik gemaakt van landschapsfoto's op basis van de een indeling in 27 Nederlandse landschappen.
- Gevraagd is naar de rol die natuurlijke processen bij natuurbeleving en behoeftevervulling spelen.
- Tenslotte is gevraagd in hoeverre deze behoeften ook buiten de natuur vervuld kunnen worden.

In hoofdstuk 2 staat een vrij uitvoerige weergave van de uitkomsten van de interviews, inclusief de gegeven motiveringen van de antwoorden. Hoofdstuk 3 houdt e.e.a. nog eens tegen het licht, mede gezien van de literatuur ter zake. Een vergelijking van de interviewresultaten met een andere - veel omvangrijkere, maar oppervlakkigere - enquête, nl. die door INTOMART in het kader van de Natuurverkenning 1997 is uitgevoerd, vindt u in hoofdstuk 4.

Resultaat

Dwingende conclusies voor het natuurbeleid zijn uit de enquêteresultaten niet te trekken. Daarvoor is de onze eigen enquête te beperkt van omvang en de INTOMART-enquête te sterk op het huidig, feitelijk gebruik gericht. Toch hieronder wat tentatieve gevolgtrekkingen voor het beleid.

Avontuurlijke en uitdagende natuur wordt in Nederland niet gezocht, of in ieder geval niet gevonden. Voor ontzag verwijst men naar het buitenland of naar de elementen: storm, bliksem, kruierend ijs e.d. Ten aanzien van deze natuurverschijnselen hoeft geen beleid te worden gevoerd.

Wel wordt verrassing en verandering sterk gewaardeerd. Vanwege het esthetische aspect (bijv. seizoenswisselingen) of als amusement (vogels zien, de egel die ineens in de tuin rondscharrelt, het plotseling oog in oog staan met een opgeschrikte ree, e.d.). Dit pleit voor meer natuur dicht bij huis. Zoals meer stedelijk of suburbane natuur, bijv. het stelsel van tuinen benutten als verbindingszones voor dieren. Of, bij het (ver)bouwen meer rekening houden met nestel-, fourageer- en verblijfsmogelijkheden voor dieren.

Belangrijk wordt het geestelijke welzijnseffect dat natuur kan hebben, gevonden. Natuur fungeert hier veelal als decor. Veelvuldig terugkerende trefwoorden zijn: 'ontspannen', 'genieten', 'er even uit zijn', 'tot rust komen', 'nadenken'. Het is een cliché: de natuur als tegengif tegen het belastende, hectische leven in kunstmatige omgevingen, maar wordt door velen zo gevoeld. Ook dit pleit voor nabije natuur, met voorzorgsmaatregelen t.a.v. rust en stilte.

Ook wel, zij het in mindere mate, speelt de vermeende lichamelijke gezondheidswerking van een verblijf in de natuur een rol. 'Energiek voelen', 'de batterij weer opladen', 'actief zijn', 'lichaamsbeweging' zijn veelgenoemde trefwoorden. Hier lijkt natuur echter verward te worden met recreatieterreinen, uitgezette trimbanen, fiets- en kanoroutes e.d.

Een bijzondere plaats neemt het gevoel van vrijheid in dat natuur kan opwekken. Hiernaar gevraagd wordt het niet bovenaan gezet (dat is ontspannen, tot rust komen, e.d.) maar zeker ook niet onderaan. Het is niet zo makkelijk te duiden wat hier achter schuilt. Het niet-verplichtende karakter van natuur, anders gezegd het ontbreken van prikkels voor gerichte aandacht, speelt zeker een rol. Maar het vrijheidsgevoel heeft veel kanten: fysieke vrijheid, sociale vrijheid en mentale, geestelijke vrijheid.

Het vrijheidsgevoel dat in verband met natuur wordt genoemd, zou wel eens gerelateerd kunnen zijn aan de veelgenoemde rust die men zoekt (en vindt) in de natuur. De combinatie van rust, stilte, de afwezigheden van niet-passende artefacten (en soms van medemensen) lijkt een breed scala van behoeften te vervullen. Rust en (relatieve) stilte zijn, ook in een dichtbevolkt Nederland, tot op zekere hoogte te creëren door welgekozen locaties en slimme inrichting.

De afwezigheid van hinderlijke artefacten en vooral van mensen is lastiger. Vooral als ruimtegevoel en vergezichten ook op het verlanglijstje staan. Op het strand lopen en geen mens in zicht, dat is voor slechts weinigen in dit land weggelegd. Met zal in Nederland snel z'n toevlucht moeten nemen tot besloten landschappen (bossen, rietlanden, grienden, e.d.) om mensen te vermijden. Storende artefacten zijn in sommige gevallen eenvoudiger aan te pakken. Natuurbeleid krijgt dan trekken van een beleid van verwijdering, afbraak en verval: het onverharden van wegen en paden, sloop of laten vervallen van (agrarische) bebouwing, verwijdering van reclameborden en straatverlichting, het stoppen van onderhoud van waterlopen, etc.

Bij aanvang van ons onderzoek dachten we dat mysterie, verwondering, kunnen verdwalen, en intrigeren belangrijke behoeften waren waarin natuur kon voorzien. De enquête-uitkomsten ondersteunen dit niet. Jammer, want beleid hierop voeren is relatief simpel en goedkoop: verwijdering van bewijzing, doolhofachtig padenstelsels, doodlopende weggetjes, braakliggende terreinen zonder nut of beheer; het zijn maar een paar voorbeelden. Misschien breekt het ons hier op dat we niet de mening hebben gevraagd van kinderen.

1 Inleiding

1.1 Waarom natuur als consumptiegoed?

Natuur en natuurlijke landschappen bieden de mens naast onontbeerlijke materiële zaken ook talloze (immateriële), direct 'consumeerbare' diensten die overigens van zeer uiteenlopende aard zijn. Zo fungeert de natuur als bron van inspiratie, ontzag, mystiek, verrassing, verwondering, ontspanning en schoonheid. De natuur biedt mogelijkheden voor recreatie, spirituele verrijking en educatie. Natuur en landschap bieden informatie op grond waarvan we ons kunnen oriënteren in tijd en ruimte. De natuur levert naast fysieke uitdagingen ook frisse boslucht en stilte¹.

In beleid en onderzoek wordt deze functie de immateriële, directe gebruiks- en belevingswaarde van natuur genoemd. Kenmerkend is dat het een directe relatie heeft met de gebruiker, de consument, en dat het karakter heeft van een dienst. Dat wil zeggen: het verbruik is instantaan en voorraadvorming is niet mogelijk. Vandaar dat we aan deze functie refereren als een consumptieve dienst waarbij natuur wordt opgevat als het duurzame consumptiegoed dat deze dienst levert.

Hoewel het belang van dit aspect van natuur in het natuurbeleid wordt erkend, zie bijvoorbeeld het Natuurbeleidsplan, is doorwerking in de implementatie van het beleid nog moeizaam. Redenen zijn conceptuele onduidelijkheid (wat houdt deze functie nou precies in?), moeilijke meetbaarheid en gebrek aan operationele aanwijzingen. Bij vraagstukken als locatiekeuze, inrichting en beheer van natuur, kan nog onvoldoende expliciet met deze functie van natuur rekening worden gehouden.

Veel aandacht in onderzoek en beleid is in de afgelopen jaren gericht geweest op specificatie en monitoring van ecologische waarden. Recente ontwikkelingen duiden echter ook op meer aandacht voor de belevings- en gebruikswaarden van natuur: zie bijvoorbeeld het DLO-programma Draagvlak voor natuur, of het project 'Natuur als Leefomgeving' van de LNV-Directie Natuur, ook wel bekend onder de naam 'Operatie Boomhut'. Dit is ook wel logisch: het maatschappelijk draagvlak zal voor een belangrijk deel geschraagd moeten zijn op die gebruiks- en belevingswaarden, en ook het financieel-economische draagvlak van natuurontwikkeling en -beheer vraagt bij de toenemende arealen steeds meer aandacht. Daar komt bij dat in het algemeen bij stijgende welvaart het belang van de bevrediging van immateriële behoeften toeneemt, zoals ook blijkt uit het stijgende aandeel in het consumptiepakket. Het belang van de Zuiderzee als visserijgebied heeft plaatsgemaakt voor het recreatieve belang van het IJsselmeer.

¹ In het globaal ecologisch model (Van der Maarel & Dauvellier, 1978) gaat het hierbij om een deel van de informatiefuncties (orientatie- en educatiefuncties) en een deel van de draagfunctie van natuur, namelijk daar waar het de natuur als omgeving voor recreatieve activiteiten betreft (zie bijlage A). In de NVK-draagvlak enquête (Bervaes et al., 1997) vallen deze diensten onder twee immateriële functies ('gezondheid' en 'herinnert aan oorsprong leven') en de esthetisch recreatieve functies

Door de levering van consumptieve diensten van natuur voor de mens in de beschouwing te betrekken, kan de wat simplistische tegenstelling economie-ecologie worden doorbroken. Sleutelwoord is daarbij behoeftebevrediging. De bijdrage die natuur als consumptiegoed levert aan de menselijke behoefte-bevrediging kan net zo worden opgevat als een gefabriceerd, man-made product. Dan kunnen de diensten die de natuur levert en man-made producten binnen hetzelfde economische kader geplaatst worden. Daarmee is een basis gelegd voor een economische belangenafweging. Ook als het gaat om afrijsituaties, waarbij het voortbrengen van meer gefabriceerde producten ten koste gaat van het dienstverlenend vermogen van de (overgebleven) natuur.

1.2 Overeenkomsten en verschillen met duurzame consumptiegoederen

Zo opgevat, is er een zekere analogie tussen natuur en door de mens gemaakte duurzame consumptiegoederen, zoals een auto of een koelkast. Dit zijn goederen die niet tijdens het consumptieproces worden verbruikt, zoals voedsel, maar die diensten leveren die over een langere tijd kunnen worden geconsumeerd. Men eet z'n huis niet op, maar geniet van de woondiensten die dat huis produceert. Een auto verschaft transportdiensten en status, slijt weliswaar, maar hoeft niet na één rit bij het grofvuil te worden gezet.

Natuur en landschap zijn in die zin op te vatten als (collectieve) duurzame consumptiegoederen die esthetische genoegens, rust, informatie, ontspanning, e.d. voortbrengen. In tegenstelling tot duurzame consumptiegoederen, is bij natuur en landschap slijtage door gebruik - dwz een voorziene eindige levensduur - niet acceptabel. Desondanks kunnen overwegingen die bij de aanschaf van duurzame consumptiegoederen gelden, in aangepaste vorm ook van toepassing zijn voor behoud, herstel en ontwikkeling van natuur:

1. Het goed moet leveren wat mensen willen; het goed moet menselijke behoeften kunnen bevredigen. Dit vertaalt zich in een consumptieve (private of collectieve) vraag naar de diensten die het goed levert.
2. Het goed moet ook onder wisselende omstandigheden adequaat kunnen functioneren, dwz. het vermogen behouden de gevraagde diensten te leveren. Met betrekking tot natuur vertaalt zich dit in eisen t.a.v. veerkracht en robuustheid.
3. Ook de onderhoudskosten vormen een overweging: de exploitatielasten moeten laag zijn per eenheid geproduceerde dienst.

Voor natuur betekent het laatste criterium, gecombineerd met een soort duurzaamheidsis als onder 2., dat de voorkeur uitgaat naar zelfonderhoudende systemen. Dat wil zeggen ecosystemen waarin natuurlijke processen een belangrijke rol spelen. Rest nog de vraag: hoe verhoudt het eerste criterium zich tot natuurlijke processen? Met andere woorden: welke rol spelen natuurlijke processen bij de consumptieve vraag naar natuurdiensten?

1.3 Natuurlijke processen en de consument

Wat mensen 'consumeren' lijkt vooral het eindproduct of de verschijningsvorm van natuur te zijn: het mooie landschap, de verscheidenheid in, met name de hogere, flora en fauna, de branding van de zee, e.d. De onderliggende processen onttrekken zich veelal aan de waarneming. De vraag is nu of daar ook geen belangstelling voor bestaat. Wordt 'wildheid' als zodanig gewaardeerd? Sommige uitkomsten uit de publieksenquête van de NVK lijken daar op te wijzen; de bevindingen van Agnes van den Berg geven een gedifferentieerder beeld (afhankelijk van geënquêteerde groep). In een (voor)onderzoek naar natuurbeleving in het Waddengebied van Ploeger (1997), waarin gevraagd werd naar de specifieke kwaliteiten van het gebied, werden 'de elementen' en natuurlijke processen wel genoemd, en zeehondjes niet. In een (vervolg)onderzoek (Coeterier et al., 1997) werd een sterk gevoel van dynamiek geïdentificeerd als één van de belangrijke gevoelens die men in het Waddengebied kan beleven. Het gevoel van dynamiek is gebaseerd op natuurlijke processen.

Deze bevindingen laten zich niet gemakkelijk rijmen met de opvatting dat de behoefte aan natuur vooral de behoefte aan aibare soorten is, en dat het Nederlandse publiek niet zit te wachten op 'echte' natuur die immers ontoegankelijk en bedreigend kan zijn:

'... De lage begroeiing van oobos en kreupelhout, moeilijk te doorworstelen, was de enige bescherming voor de bewoners, nog heilig vergeleken bij de open ruimte waar ze waren blootgesteld aan het geweld van storm, wind en water. Het kostte generaties moerasbewoners eeuwen van noeste vlijt en onvoorstelbare energie en vindingrijkheid, het met de hand opwerpen van terpen en dijken, het graven van kanalen en het construeren van bruggen en molens, om het gebied enigszins leefbaar in te richten waarbij keer op keer het gezwoeg door water en wind werd achterhaald. Geen wonder dat hun nazaten, hoewel ze het tegendeel beweren, aan twee dingen een instinctieve hekel hebben: natuur en open ruimte. De eerste is in Nederland dan ook volledig verdwenen en het tweede staat op de nominatie.....' (H. Raaf, Vrij Nederland, 26-4-97).

Hoe het ook zij, het lijkt van belang verder te onderzoeken in hoeverre het bevorderen van natuurlijke processen door consumenten gewaardeerd wordt. Dit dus afgezien van de (ecologische) doelstelling als zodanig en het onderhoudsarme neveneffect. De centrale vraag hierbij is in hoeverre natuurlijke processen essentiële voorwaarden zijn voor de 'productiviteit' van de natuur. De stelling zou kunnen zijn dat de diensten die de natuur levert aan de consument voor een deel direct verband houden met eigenschappen die slechts op natuurlijke wijze zijn te verkrijgen: het zelfordenend vermogen, de spontaniteit, de verrassing en het mysterie. Het fungeren van de natuur als bron van avontuur, het onverwachte, ontzag en fysieke uitdaging is immers tenminste voor groot een deel terug te voeren op natuurlijke processen. Hetzelfde geldt voor de existentiële beleving van de natuur, de ervaring van iets dat zich buiten de mens afspeelt.

1.4 Behoeften en substitutie van producten

Keren we nu terug naar het eerste, en belangrijkste, criterium van een goed functionerend duurzaam consumptiegoed: voorzien in een behoefte van consumenten. Vertaald naar het natuurbeleid: wat voor natuur wil de consument? Hierin zal men inzicht moeten hebben in de belevings- en (immateriële) gebruikswaarde van natuur voor de mens. Dit is het terrein van de psychologen, de sociologen en de economen, kortom de gedragswetenschappen.

Centraal staan de begrippen behoefte en behoeftebevrediging. Behoeften liggen een laag dieper dan voorkeuren (preferenties). Via voorkeuren komen behoeften tot uiting, maar menselijke behoeften kunnen vaak op meerdere manieren worden bevredigd: een grot, een tent en een huis beschermen allemaal tegen de regen. Zo ook de behoeften die natuur kan bevredigen: de rust en ontspanning die men tijdens een boswandeling ervaart, zou men ook kunnen vinden in het stiltecentrum van Hoog Catharijne; het avontuur en de ontspannende inspanning van kanoën in de Ardennen, is in beginsel ook te ervaren in een gebouwde wildwaterbaan. De urbane omgeving levert met de toenemende verstedelijking een steeds groter deel van de oriëntatiefunctie van het landschap over. Oriëntatie, het gevoel van herkenning en vertrouwdheid, doen we voor een steeds groter deel op in de stedelijke omgeving. De ultieme vorm zou zijn het vervangen van natuurervaring door het opgaan in een computergestuurde virtual reality, inclusief bijpassende helm. Petran Kockelkoren beschrijft in *Natuurexpressie in een technotoop* een - voor hem - huiveringwekkende ervaring:

‘Een vooraanstaand kunstenaar die zich presenteerde op een grote manifestatie van virtual reality-kunst verwelkomde deze ontwikkeling [vervanging van de ‘eerste’ oorspronkelijke natuur door de ‘tweede’ zelfgemaakte natuur, FV/JL] zelfs. De wereldbevolking groeit nog gestaag, zo zei hij. Spoedig zal het aantal vierkante meter grond per persoon ontoereikend worden. Hij stelde emigratie voor van de eerste natuur naar die van de virtuele werkelijkheid. De virtuele wereld, opgeroepen door de nieuwste high-tech-media, tovert een tastbare surrogaat-natuur voor, die ieder naar eigen smaak kan ontwerpen. Via interfaces of elektronische poorten tussen de virtuele werelden kunnen gebruikers van deze media elkaars zelfgeschapen universa betreden. Als in de zintuiglijke ervaring ‘echt’ niet meer van ‘onecht’ te onderscheiden valt, kunnen we de oorspronkelijke natuur voortaan missen. De natuur heeft zichzelf in de evolutie overbodig gemaakt door een wezen voort te brengen dat zonder haar kan. De natuur was een tijdelijke springplank naar een puur technische bestaanswijze.’ (Uit: Rijks Planologische Dienst, *Ruimte als voorraad; vijf essays*, 1996)

Er kan substitutie optreden van diensten van de natuur door diensten geleverd door gefabriceerde producten, ter bevrediging van dezelfde behoefte. De onderzoeksvragen zijn uiteraard in hoeverre deze substitutie opgaat, en hoe efemer een en ander is. En waar de grens ligt tussen ligt tussen substituuut en surrogaat. Substitutie is overigens ook denkbaar tussen verschillende soorten natuur of natuurlandschappen. Rust en privacy die men zoekt in een bos, is ook te vinden op open water.

Daar waar substitutie mogelijk is, kan de economische waarde van de natuurdienst worden geschat. Deze kan dan vergeleken worden met de economische waarde van man-made producten die dezelfde dienst leveren. Er zijn ook natuurdiensten die niet door man-made producten geleverd kunnen worden. Hier is sprake van een unieke functie van de natuur, met een waarde die niet in geld uit te drukken valt. Zo wordt duidelijk waar de grens aan de monetiseerbaarheid van natuurdiensten ligt.

Aan het monetariseren van natuurwaarden, bijv. via Contingent Valuation of monetarisering van natuurfuncties - cf R. de Groot (een recente wereldwijde schatting is te vinden bij Costanza et al., *Nature*, Vol. 387, 15 May 1997), kleven veel problemen. De waarde van consumptieve diensten blijkt één van de lastigste onderdelen te zijn van het monetariseren van het totale aanbod aan natuurdiensten. Juist op dit gebied kan de hier voorgestelde aanpak een aanvulling leveren.

1.5 De link tussen psychologische, economische en ecologische kennis

Door terug te gaan tot behoeften van consumenten, en de bevrediging daarvan te relateren aan eigenschappen van natuur en natuurlandschappen, kan men uitwisselbaarheid dan wel uniciteit van consumptieve diensten van natuur op het spoor komen. Dit betekent dat men dieper moet kijken dan de uitgesproken of getoonde voorkeuren. De gewenste eigenschappen van natuur die men via sociaal-psychologisch onderzoek zal vinden, zullen uiteraard in een geheel andere terminologie verwoord zijn dan door ecologen gebezigd.

De economische wetenschap leert ons dat behoeften in beginsel oneindig zijn maar de middelen schaars. De daadwerkelijke vraag van een individu naar diensten van natuur wordt ingeperkt door tijd- en budgetrestricties. Bovendien vindt consumptie plaats in een sociale en culturele context, die waardering en daadwerkelijke vraag sterk beïnvloeden. Er is dus ook een vertaalslag nodig tussen individuele behoeften en maatschappelijke vraag, collectief dan wel privaat.

Natuurbeleid is uiteraard niet uitsluitend gericht op bevredigen van de consumptieve vraag. Het heeft ook zijn eigen, ecologische doelen. Het is van belang het aanbod van natuur op z'n ecologische meritis te bezien, maar met oog voor de belevings- en gebruikswaarde. Dit betekent dat voor de natuur in Nederland de ecologische waarden biodiversiteit (bijv. via de 'itz'-indeling²) en het bevorderen van 'natuurlijkheid' moeten worden vastgesteld, maar dat tegelijkertijd gekeken moet worden hoe waardevolle natuur vorm gegeven kan worden zodat het de kenmerken vertoont die door consumenten worden gewaardeerd. Wil natuur als duurzaam consumptiegoed blijvend functioneren, dan is bovendien inzicht in de levensvatbaarheid en veerkracht, kortom de duurzaamheid, van ecosystemen van groot belang.

²Het gaat hier om soorten die internationaal belangrijk zijn (i), waarvan de trend in aantallen dalend is (t), en die relatief zeldzaam zijn (z).

1.6 Dit onderzoeksverslag

In de eerste paragraaf merkten we op dat er drie problemen zijn bij de implementatie van natuurbeleid die samenhangen met dit type natuurdienst. Dit zijn de conceptuele onduidelijkheid, de moeilijke meetbaarheid en het gebrek aan operationele aanwijzingen.

1. Conceptuele duidelijkheid

Meer zicht op wat deze natuurfunctie precies inhoudt door een duidelijke omschrijving te geven van dit type natuurdiensten, in relatie tot de menselijke behoeften die de diensten bevredigen. Behoeftenvervulling koppelen aan specifieke natuurlijke landschappen. Het identificeren van unieke natuurdiensten en de substitutiemogelijkheden van natuurdiensten voor diensten geleverd door gefabriceerde producten.

2. Meetbaarheid

Het definiëren en operationeel maken van maatstaven/indicatoren waarmee de dienstverlening van natuur als consumptiegoed gemeten kan worden.

3. Operationele aanwijzingen

Aanwijzingen voor (waar het gaat om nieuwe natuurterreinen) locatie, omvang en inrichting van terreinen, en (voor bestaande en nieuwe natuurterreinen) het beheer ervan. Met andere woorden, onder welke condities kunnen de natuurfuncties het best vervuld worden? Deze condities kunnen - naast locatie, omvang, inrichting en beheer - ook betrekking hebben op gebruiksintensiteit en bereikbaarheid, en op natuurlijke processen en variatie in natuur- en landschapstypen. Centrale vragen zijn hierbij: Hoe kan natuur die ecologisch wenselijk is het beste worden aangepast om goede dienstverlening in de zin van natuur als consumptiegoed te bereiken? Hoe kan de spanning tussen ecologische en maatschappelijke doelen verminderd worden?

Dit onderzoeksverslag beperkt zich grotendeels tot de eerste onderzoeksvraag, die naar conceptuele duidelijkheid en de koppeling tussen behoeftevervulling en landschapstypen. Literatuuronderzoek en enquêteresultaten zijn daarbij de belangrijkste middelen geweest. Toch bieden de uitkomsten hiervan ons inziens al voldoende aangrijpingspunten om ook de stap naar de twee volgende onderzoeksvragen te maken.

2 Resultaten van de Natuur-als-Consumptiegoed enquête

Het onderzoek stelde zich tot doel bij de inrichting en het beheer van natuurgebieden een betere aansluiting te realiseren met de vervulling van immateriële behoeften van de bevolking. Hiervoor was zowel het benoemen (identificeren) van behoeften die vervuld kunnen worden door de natuur nodig als het leggen van een koppeling van deze behoeften aan verschillende soorten natuur. Daarvoor zijn een beperkt aantal diepte-interviews gehouden. In een eerste serie, onder achttien 'deskundigen', stond vooral het benoemen van de behoeften centraal (zie par. 4.1). Gewapend met de ervaring uit die interviews en met een enigszins aangepaste groslijst van behoeften en een aangepaste serie landschapsfoto's, zijn vervolgens in totaal 21 mensen geïnterviewd in Spijkenisse (ZH), Nijmegen en Tynaarlo (Drente). In dit hoofdstuk bespreken we de uitkomsten hiervan.

Na enkele inleidende vragen is de geïnterviewde een lijst met 19 mogelijke behoeften voorgelegd die in de natuur vervuld kunnen worden. Voor elk van deze behoeften is gevraagd of de vervulling ervan in de natuur belangrijk gevonden wordt. Op zeven van deze behoeften (door de interviewer in samenspraak met de geënquêteerde gekozen) is verder doorgevraagd.

- Allereerst is gevraagd *waarom* de natuur belangrijk is om deze behoefte te vervullen.
- Daarna is gevraagd in welke natuur deze behoefte het best vervuld kan worden (top 3) en in welke het slechtst (de slechtste 3). Hierbij is gebruik gemaakt van landschapsfoto's op basis van de een indeling in 26 Nederlandse landschappen (zie bijlage B).
- Gevraagd is naar de rol die natuurlijke processen bij natuurbeleving en behoeftevervulling spelen.

Tenslotte is gevraagd in hoeverre deze behoeften ook *buiten de natuur* vervuld kunnen worden.

2.1 Welke behoeften vervult de natuur vooral?

In de interviews is dus gevraagd naar 19 behoeften waarin de natuur mogelijkerwijs kan voorzien. Deze lijst is samengesteld op basis van literatuuronderzoek, eerder onderzoek (Buijs en Filius, 1998) en de hierboven genoemde interviews onder deskundigen (van Beek, 1998).

Allereerst is voor alle behoeften gevraagd in hoeverre respondenten deze belangrijk vinden. Zoals vaak bij een dergelijke vraagstelling werden relatief veel behoeften belangrijk gevonden. De top 5 van behoeften die de natuur voor de meeste burgers vervult zijn achtereenvolgens:

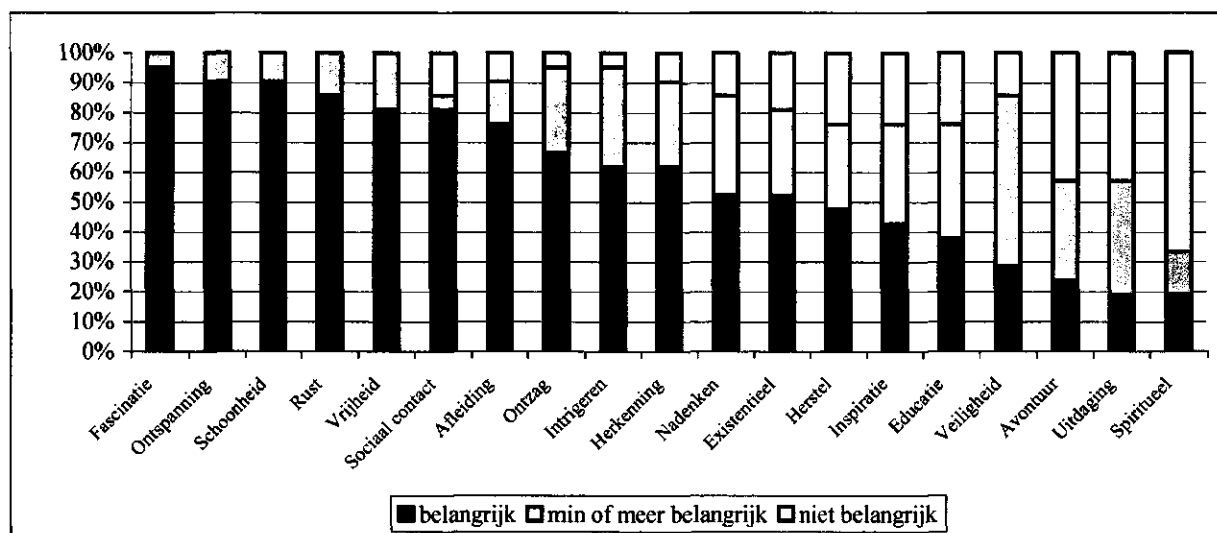
- Fascinatie
- Ontspanning

- Schoonheid
- Rust
- Vrijheid

In figuur 2.1 staan de scores van alle behoeften weergegeven, in volgorde van belangrijkheid.

De natuur vervult voor veel mensen dus de meerderheid van bovenstaande behoeften. Behoeften die laag scoren, zoals spiritualiteit, uitdaging, en avontuur worden slechts beperkt vervuld in de natuur. Hierbij blijft overigens in het midden of dergelijke behoeften in z'n algemeenheid (dus los van de natuur) wel aanwezig zijn, en of deze behoeften in de natuur vervuld zouden kunnen worden. Wat deze resultaten aangeven is slechts: momenteel worden ze niet vervuld door de huidige natuur in Nederland.

Figuur 2.1 is geordend naar het percentage respondenten dat een behoefte belangrijk noemde. We zouden de tabel ook kunnen ordenen naar het percentage respondenten dat de behoefte juist onbelangrijk vindt. In grote lijnen blijft het beeld dan hetzelfde, maar de rangorde verandert wel enigszins. Allereerst zouden 'ontzag' en 'intrigieren' hoger scoren (slechts één respondent vond deze behoeften onbelangrijk. Ook veiligheid zou dan hoger scoren.

Figuur 2.1 Belang van de 19 geselecteerde behoeften

2.2 Achtergronden en motiveringen van de relatie natuur en behoeftevervulling

Enkele kanttekeningen vooraf:

- Zoals we vooraf al verwachtten, blijken veel behoeften sterk aan elkaar gerelateerd. Zo liggen fascineren en intrigieren, en ontspanning en afleiding dicht

- bij elkaar. Omdat we vooral op zoek zijn naar de breedte van de behoeften, is dit verder niet zo'n probleem. Hoewel voor de overzichtelijkheid hieronder de behoeften los van elkaar worden besproken, is het belangrijk die onderlinge verbondenheid in het achterhoofd te houden.
- Gezien de doelstelling van het onderzoek en het geringe aantal interviews is in de analyse niet gekeken naar de achtergrond van de respondenten en het bestaan van groepen met overeenkomstige behoeftepatronen.
 - Uit de informatie komt helaas niet zoveel directe informatie over de optimale inrichting van de gebieden. Enerzijds is dit ook een moeilijke vraag voor respondenten, anderzijds is hierover niet altijd doorgevraagd tijdens de interviews.
 - De vraag welke landschappen het minst voldoen voor een bepaalde behoefte, bleek weinig op te leveren. Meestal werden dezelfde landschappen gekozen (vrijwel altijd sterk door mensen beïnvloede landschappen) en slechts zelden werd hiervoor een argumentatie gegeven.

In volgorde van belangrijkheid bespreken we nu de 19 geselecteerde behoeften.

1. Fascinatie

'Natuur fascineert mij' ³		
Aantal keer belangrijk	Meest aansprekende landschappen ⁴	Minst aansprekende landschappen ⁵
21	(Moeras)bos, meren, strand	Akkers, landgoed

De fascinatie door de natuur blijkt bij veel respondenten een gevoelige snaar te raken. Bij deze stelling komen de uitbundigste en soms zelfs lyrische verhalen los. De respondenten geven bij deze stelling niet alleen een rationele reactie, maar vaak ook een meer gevoelsmatige reactie. Het is ook duidelijk een diepere behoefte dan bijvoorbeeld rust of ontspanning.

De (jaar)cycli in de natuur, het afsterven en weer opkomen van de flora, de woestheid van de elementen zoals zee en wind, de schoonheid (bijv. herfstkleuren), gras dat tussen het asfalt doorbreekt, de grilligheid en dynamiek van de natuur (kwelders, duinen en zandverstuivingen) zijn verschijnselen die blijken te fascineren. Vooral de elementen en de seizoensvariatie worden door veel mensen genoemd. Van groot belang is dat de natuur z'n gang kan gaan. (Zichtbaar) ingrijpen van de mens verstoort de fascinatie voor de natuur. Juist het onvoorspelbare en eigengereide van de natuur vormt een belangrijk aspect van de fascinatie. Natuur die hierbij het best aansluiten zijn de ruige natuurgebieden, waar geen invloed van de mens zichtbaar is (ook niet via bijv. horizonvervuiling). Maximale en goed zichtbare dynamiek bevordert de fascinatie, vooral bij mensen die wat minder kennis hebben van de achterliggende processen. Een enkele keer blijkt dat het de mensen niet uitmaakt hoe een gebied ontstaan is: op natuurlijke wijze of door menselijk ingrijpen.

³ Dit is de letterlijke tekst van de stelling

⁴ De landschappen waarin deze behoefte het best vervuld wordt. Vaak zijn dit de meest genoemde landschappen, maar soms worden ook opvallende landschappen vermeld die bij andere behoeften veel minder genoemd worden. Ook worden landschappen die bij vrijwel alle behoeften genoemd worden (bv de loofbossen) hier weggelaten als ze *relatief* weinig genoemd zijn.

⁵ De minst aansprekende landschappen. Vaak levert deze vraag niets op en wordt deze kolom dus leeg gelaten.

Daarnaast zien veel mensen de fascinatie ook in allerlei kleine dingen (herfstbladeren, bloemen, krokussen in het voorjaar), waarbij de verdere inrichting van de natuur weinig relevant is.

2. Ontspanning

‘In de natuur kan ik mij goed ontspannen’		
Aantal keer belangrijk	Meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
20	Strand, heide, zee	Akkerbouw, stadsrand

Ontspanning door de natuur ontstaat op twee manieren: afleiding door andere, nieuwe dingen en de afwezigheid van afleiding, waardoor men meer tot zichzelf kan komen.

Afleiding komt door waarneming van nieuwe dingen via alle zintuigen. Dit is een verdere uitwerking van het begrip ‘er helemaal uit zijn’. De afleiding kan allerlei vormen aannemen. Sommigen noemen het voelen van de wind, anderen de geuren, het geluid (vogels) of het zien. Hierbij speelt ook de verrassing een rol: Afleiding doordat je onverwacht iets ziet of iets hoort (meestal fauna).

Het belangrijkste kenmerk van de natuur voor deze ontspanning lijkt variatie (hoewel de voorkeur-landschappen niet de meest gevarieerde landschappen zijn). Naarmate er meer variatie is, is er meer afleiding. Een enkeling noemt hier ook de afleiding door de dynamiek van natuurlijke processen: je ziet dat de duinen of de kwelders er anders uit zijn gaan zien. Voor deze afleiding is de afwezigheid van menselijke invloed cruciaal.

De afleiding kan ook komen doordat mensen fietsen of wandelen in de natuur. De natuur is dan eigenlijk slechts een achtergrond voor de afleiding. Welke natuur daar is, maakt dan niet zoveel uit. Optimale ontspanning is dan vooral afhankelijk van de schoonheid van het gebied (afhankelijk van eigen smaak; zie ook bij 3. *schoonheid*) en de gebruiksmogelijkheden van het gebied.

De tweede vorm van ontspanning is afleiding door de afwezigheid van prikkels. ‘*De natuur is rustgevend*’. De stilte en ‘*weg van de drukte*’. Voor sommigen gaat het gewoon om de rust en de stilte. Anderen stellen hogere eisen en willen dat er sowieso geen menselijke invloed meer zichtbaar is. Geen horizonvervuiling, zo min mogelijk menselijke ingrepen in het landschap vinden zij belangrijk voor de ontspanning. Ontspanning door rust en stilte lijkt vaker door stedelingen genoemd te worden, maar de aantallen zijn eigenlijk te klein om dit hard te maken.

De behoefte ontspanning lijkt redelijk goed door andere dingen vervangen te kunnen worden (lezen, uitgaan, TV), maar deze ontspanning wordt vaak wel minder diep genoemd.

3. Schoonheid

'Ik vind de natuur mooi'		
Aantal keer belangrijk	Meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
19	sterk afhankelijk van persoonlijke voorkeur	Idem

Mooi slaat natuurlijk allereerst op esthetische schoonheid. Maar daarnaast blijkt mooi ook een overkoepelend gevoel weer te geven. Veel andere behoeften (fascinatie, ontzag, existentieel) blijken samengevat te worden onder het begrip 'mooi'. *'De natuur is mooi omdat ze allerlei facetten heeft. Er is heel veel variatie. Ook mooi is dat het elk jaar terug komt, na de winter. Dat fascineert ook altijd'*. Vandaar dat in het belevingsonderzoek vaak ook gekozen wordt voor schoonheid als indicator voor de beleving van het landschap (zie o.a. van den Berg et al., 1998).

De esthetische schoonheid is zoals verwacht kon worden, sterk afhankelijk van de eigen smaak en van natuurbeelden. Het is weinig zinvol om in hier uitgebreid stil te staan bij de vraag welke landschappen mensen mooi vinden. Zie hiervoor de stapels literatuur over belevingsonderzoek. Wel worden opvallend vaak cultuurlandschappen hier genoemd als mooi, naast meer natuurlijke landschappen.

4. Rust

'Ik vind rust in de natuur'		
Aantal keer belangrijk	Meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
18	Meren, kleinschalig gras, loofbos	landgoed, park

De natuur biedt rust door de stilte en door het vergeten van de dagelijkse beslommeringen. Veel mensen geven aan dat het vinden van rust in de meeste landschappen kan. Er moeten niet veel mensen aanwezig zijn en het moet stil zijn, maar voor de rest lijkt het soort natuur weinig uit te maken, zij het dat mensen wel voorkeuren hebben. Daarnaast brengt de verandering van omgeving ook rust. Dit is meer de compensatiegedachte: de natuur als compensatie van het dagelijkse leven (druk leven, verkeer etc.).

Daarnaast kan de natuur ook leiden tot innerlijke rust. Je kunt je gedachten de vrije loop laten. De natuur stimuleert daartoe, alhoewel geen enkele respondent uit kan leggen waarom de natuur dit teweegbrengt. Bij de respondenten in Drenthe speelt de stilte wat minder een rol en gaat het meer om de innerlijke rust.

5. Vrijheid

'De natuur geeft mij een gevoel van vrijheid'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
17	Zee, open landschappen, bossen	Aangelegde natuur, soms bossen (te gesloten)

Het gevoel van vrijheid is één van de belangrijkste behoeften die in de natuur vervuld worden. Dit gevoel van vrijheid heeft drie aspecten, die niet altijd met elkaar samenhangen: fysieke vrijheid (je kunt gaan en staan waar je wilt), sociale vrijheid (geen sociale verplichtingen in de natuur) en geestelijke vrijheid (je kunt je gedachten de vrije loop laten gaan).

Fysieke vrijheid

Fysieke vrijheid is het gevoel dat je alsmear door kunt lopen, zonder andere mensen of huizen tegen te komen. Vooral de zee en loofbossen roepen dit gevoel op. Het wordt vaak vergeleken met vakantie: je kunt gaan en staan waar je wilt en je kunt eindeloos dwalen door het gebied.

Vanzelfsprekend is voor het ervaren van deze fysieke vrijheid optimale toegankelijkheid van het gebied essentieel. Prikkelraad en verbodsbordjes vernietigen dit gevoel van vrijheid. Fysieke obstakels (bijv. sloten) belemmeren het gevoel ook, maar worden eerder geaccepteerd. De (gepercipieerde) uitgestrektheid van het gebied is daarnaast ook belangrijk. Als mensen het gevoel hebben dat over 100 meter een stad kan beginnen, kunnen ze meestal geen vrijheidsgevoel hebben. Het is duidelijk dat vooral struinnatuur hierbij optimaal is. Fysieke vrijheid is daarnaast vaak een randvoorwaarde om optimaal van de andere vrijheden te kunnen genieten. Een enkele keer wordt opgemerkt dat deze vorm van vrijheid in Nederland een illusie is.

Sociale vrijheid

Sociale vrijheid heeft vooral betrekking op de vele sociale verplichtingen die iedereen in het dagelijks leven heeft, van gezinsleven tot werk. In de natuur is men geen verantwoording schuldig aan anderen. Daardoor kan men zich vrij voelen. *'Je kunt doen en laten wat je wilt en alles even loslaten'*⁶. Voor dit gevoel van vrijheid is vooral de afwezigheid van andere mensen en in mindere mate van menselijke artefacten (horizonvervuiling) van belang. Het ultieme gevoel van vrijheid is het in je eentje op het strand lopen: je bent totaal alleen, en tot op de horizon is geen mens en geen menselijke activiteit te zien. Ook in een bos kan dit gevoel van vrijheid worden beleefd.

Geestelijke vrijheid

Als derde vorm van vrijheid geldt geestelijke vrijheid: de gedachten vrijelijk laten gaan, creatieve ideeën krijgen of juist nergens aan denken. Bij geestelijke vrijheid is de openheid van het landschap van groot belang. Verre horizonten stimuleren dit gevoel van vrijheid. De zee is vanzelfsprekend huizenhoog favoriet. Ook grootschalige open cultuurlandschappen kunnen dit gevoel oproepen. Daarnaast roept de eindeloze horizon de vraag op wat er achter ligt. Mensen fantaseren over verrassingen achter de horizon, vooral bij de zee. Dit roept dus een gevoel van avontuur op.

Deze vorm van vrijheid blijken mensen overigens moeilijk onder woorden te kunnen brengen. Ze herkennen het wel, maar hoe het werkt is iedereen een raadsel. Het geestelijk gevoel van vrijheid blijkt wel een belangrijke bijdrage te leveren aan de behoefte aan rust (zie verderop).

⁶ Cursief staan citaten van respondenten vermeld. Deze citaten zijn overigens niet altijd letterlijk, maar vaak een beknopte samenvatting van de woorden van de respondent

Een tweede belangrijke eigenschap voor deze behoefte is de natuurlijkheid van het landschap. De natuur moet vrij van menselijke invloed zijn ontstaan. Pas dan kan de natuur optimaal aan de behoefte aan vrijheid voldoen. De vrijheid van de natuur geldt als voorbeeld en inspiratiebron voor de eigen (geestelijke) vrijheid.

6. Sociaal contact

'Het is prettig om samen met gezinsleden of bekenden de natuur in te gaan'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
17	dichtbij en toegankelijk	-

Bij sociaal contact lijkt laagdrempeligheid essentieel. Mensen zijn niet bereid om hier ver voor te reizen. Toch is het wel een zeer belangrijke behoefte. Het gaat niet alleen om het 'even eruit zijn'. De wandeling of fietstocht in de natuur heeft een belangrijke functie in het sociale leven van de meeste respondenten. In de natuur heb je meer tijd om met elkaar te praten en de natuur levert nieuwe gespreksstof om over te praten. *'In de huiselijke situatie neem je minder tijd voor elkaar. In de natuur heb je meer aandacht voor elkaar, de tijd is daar niet zo belangrijk'* en *'Dan praat je over heel andere dingen dan waar je thuis over praat. Je deelt dan toch iets wat je aan de keukentafel niet deelt'*. Tenslotte levert de natuur een nieuwe omgeving, waarbij het sociale contact op een andere manier ingevuld kan worden. Ook is het de ideale omgeving voor kinderen, waar zij lekker hun gang kunnen gaan zonder dat je veel op ze hoeft te letten.

Natuur moet vooral dichtbij en goed toegankelijk zijn. Hoe de natuur er precies uitziet doet er weinig toe. Meer afwisseling leidt wel tot meer gespreksstof. Opvallend is dat zelfs de stilte van het gebied niet zo belangrijk lijkt. Het sociaal contact in de natuur is deels te vervangen door andere activiteiten, zoals uitgaan of familiebezoek, maar enkele specifieke kenmerken (vooral de 'afwezigheid' van tijd) ontbreken dan.

7. Afleiding

'In de natuur kan ik afleiding vinden'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
16	loofbos, meren, zandverstuiving	-

Afleiding is een van de oorzaken van ontspanning. Zie daarom bij '2. ontspanning'.

8. Ontzag

'De natuur boezemt mij ontzag in'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
14	Zandverstuiving, strand, zee	

Twee oorzaken van ontzag springen er duidelijk uit: ontzag voor de natuurkrachten en ontzag voor het ontstaan van (nieuw) leven in de natuur. (Autonome) veranderlijkheid in de tijd speelt bij beide een belangrijke rol.

Het ontzag voor de natuurkrachten slaat meestal op de elementen. Woeste zee, overstromingen, de vorming van bergen of een storm. Het roept allemaal ontzag op. Hiervoor is de levende natuur meestal niet zo belangrijk, evenmin als de concrete inrichting van gebieden. Dit wordt anders voor de kleine groep mensen die dergelijke

krachten van de natuur ook ziet in de ontstaansgeschiedenis van bepaalde landschappen. Het gaat dan om de dynamiek als gevolg van de natuurkrachten. De duinen zijn hiervan een bekend voorbeeld. 'Dat vind ik ontzagwekkend, dat er zo maar een nieuwe generatie duinpannen en valleien ontstaan, die ook weer z'n eigen begroeiing krijgen. Ik heb ze nog gezien toen het nog heel klein was'. Aangezien dergelijke processen meestal vrij langzaam gaan, is continuïteit noodzakelijk om ze te herkennen, zowel continuïteit in het landschap als continuïteit bij de betrokkenen zelf (ze moeten langere tijd in hetzelfde gebied komen).

Het ontzag komt ook door de onvoorspelbaarheid van de natuur (waarvoor dus de menselijke invloed minimaal moet zijn). Een groot verschil met andere vormen van ontzag (bijv. grote bouwwerken) is dat ontzag in de natuur vaak ook gepaard gaat met een milde vorm van angst. Met name angst voor het oncontroleerbare van de natuurkrachten. Overigens wordt enkele malen gezegd dat het echte ontzag voor de natuur vooral buiten Nederland aan de orde is.

De tweede oorzaak van ontzag is het ontzag voor het leven zelf. Het ontstaan van nieuw leven, of de groei van majestueuze bomen, zoals in oude loofbossen. Deze vorm van ontzag kan men in de meeste natuur ervaren, maar ouderdom en de afwezigheid van menselijke invloed versterken het ontzag. Sommigen hebben daarnaast ook duidelijk ontzag voor de groei van voedingsgewassen. Dit ontzag is vergelijkbaar met het ontzag dat anderen hebben voor meer natuurlijke vegetatie. Het verschil komt waarschijnlijk vooral door verschillende natuurbeelden.

Waar men ontzag voor heeft, blijkt sterk afhankelijk van de kennis die men heeft. Zo is bij twee respondenten gevraagd of die kwelders ook dat ontzag oproepen, maar die vonden zij 'minder dynamisch'. Ontzag lijkt overigens dicht bij fascinatie te liggen.

9. Intrigeren

'De natuur intrigeert mij'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
13	-	-

Intrigeren en fascineren blijken vrijwel op hetzelfde neer te komen. Zij zijn daarom samengevoegd onder '1. fascinatie'.

10. Herkenning

'Het Nederlandse landschap geeft mij een vertrouwd gevoel'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
13	cultuurlandschappen, water	parken

Het vertrouwde gevoel speelt zich af op twee niveaus: het vertrouwde *Nederlandse* landschap en de vertrouwde *eigen omgeving*. Dit komt overigens ook door de stelling zelf, die specifiek naar het Nederlandse landschap verwijst. Voor dit vertrouwde gevoel zijn typisch Nederlandse landschappen vereist. De meeste mensen verwijzen hierbij naar cultuurlandschappen (verschillende soorten weilanden, zowel grootschalig als kleinschalig). Koeien in de wei zijn hierbij onmisbaar. Ook sloten en rivieren horen bij het vertrouwde landschap. Echte natuurlandschappen worden hier

nauwelijks genoemd. De zee en het strand zijn ook opvallend afwezig (de interviews zijn overigens niet in kustplaatsen afgenomen).

11. Nadenken

'In de natuur kan ik goed nadenken'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
11	Strand	-

In de natuur kan je goed nadenken omdat je er weinig afgeleid wordt. De dagelijkse beslommeringen zijn even weg en je wordt niet gestoord door de telefoon. De natuur zelf lijkt er hierbij weinig toe te doen. Wel moet het rustig en stil zijn. Weidse landschappen (grootschalig grasland of de zee) zijn bevorderlijk voor het kunnen nadenken; hierdoor kunnen je gedachten beter de vrije loop laten gaan. Soms bevordert de natuur ook specifieke gedachten, bijvoorbeeld relativering van bepaalde problemen doordat je ziet dat in de natuur het gewone leven gewoon door gaat.

12. Existentieel

'In de natuur ervaar ik iets dat zich buiten de mens afspeelt'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
11	Kwelder, moerasbos	Cultureel landschappen

Net als bij fascinatie spreekt deze stelling ook een diepere, meer emotionele behoefte aan. Ook inhoudelijk heeft het veel met fascinatie te maken. Gelovige mensen maken vaak verwijzingen naar de schepping, maar ook niet-gelovige mensen zien in de natuur een kracht van buiten de mens. Dit slaat dan vooral op de zelfregulatie van de natuur. Zonder menselijk ingrijpen ontstaat daar toch een mooi en schijnbaar geordend geheel. Het is onvoorspelbaar, verrassend en geeft hierdoor soms ook nieuwe inzichten voor het menselijk leven. *'De natuur herinnert je eraan dat er meer is dan het lijf met die emoties en gedachten; de natuur herinnert je er ook aan dat er leven en dood is, dat je geboren wordt en weer dood gaat.'*

Vanzelfsprekend zijn deze gevoelens het sterkst in gebieden waar de invloed van de mens minimaal is. Ook de zichtbare dynamiek van het gebied speelt een rol. *'De wildste en ruigste natuur, met z'n grilligheid, geeft de indruk dat de mens nietig is; een grilligheid waar de mens geen invloed op heeft.'*

13. Herstel

'Ik voel me energieke na een natuurbezoek'		
Aantal keer belangrijk	Meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
10	niet te klein	-

Herstel door ontspanning en herstel door inspanning. Beide vinden we terug in de interviews. In de interviews wordt echter niet veel duidelijker waarom men zich energieke voelt na een natuurbezoek. Men spreekt over 'de batterij opladen' en herstellen van psychische inspanning, maar waarom nu juist de natuur daaraan bijdraagt blijft onduidelijk. Welke soort natuur men wenst, wordt evenmin duidelijk. Misschien maakt dit weinig uit voor het herstel. De mogelijkheid tot inspanning wordt een keer genoemd, evenals de toegankelijkheid en de aanwezigheid van wilde

natuur. Om optimaal te herstellen is wel een langer bezoek nodig, dus mag het toegankelijke deel van het gebied niet te klein zijn (tenzij men op één plek blijft).

14. Inspiratie

'De natuur inspireert mij'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
9	-	-

De schoonheid van het landschap inspireert sommigen. Het gaat dan om kleuren, licht of compositie. Inspiratie hangt ook samen met fascinatie en het opdoen van nieuwe energie.

15. Educatie

'Ik kan veel leren van de natuur'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
8	Kwelders, loofbos met relief	Akkerland, strand

Educatie kan betrekking hebben op twee vormen van leren van de natuur. Ten eerste het leren over de natuur, natuurkennis en ten tweede het leren over de mens zelf.

Bij het leren over de natuur moeten we denken aan kennis van flora en fauna, maar ook de ontstaansgeschiedenis en de natuurlijke processen die een rol spelen. Voor deze vorm van educatie is enerzijds een dynamisch landschap van belang: er moet genoeg verandering aanwezig zijn om steeds opnieuw nieuwe dingen (veranderingen) te zien. Vooral de kwelders en de duinen voldoen hier goed aan. Anderzijds is de aanwezigheid van opvallende flora en fauna van belang. Vooral gebieden met vogels scoren dan hoog. Het lezen van boeken over natuur of het kijken naar natuurdocumentaires wordt niet echt als een alternatief gezien. De directe ervaring ontbreekt dan.

Het leren over de *mens* kan gezien worden als een tweede stap, een verdere verdieping van de educatie. Mensen leren over zichzelf en over de maatschappij door de confrontatie met de natuur (herstellingsvermogen, cyclisch proces, orde, autonomie, veerkracht): *'In de natuur heb je een vaste kringloop. In de rest van de wereld is het een chaos. Het leren van de natuur is dat het geordend is, dat er regelmaat is en dat het afsterft en weer opkomt'*

Voor deze vorm van educatie is vooral de afwezigheid van menselijke invloed cruciaal. Juist door de afwezigheid van de mens ontstaat de spanning tussen de natuurlijk wereld en de *man-made* maatschappij. Dergelijke ervaringen komen ook vaak tot stand door confrontatie met de elementen (met name wind en water; 'oerkracht'). Dit wordt vaak als de ultieme 'buiten de mens' kracht gezien.

16. Veiligheid

'In de natuur voel ik me veilig en geborgen'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
6	geen mensen	Steden

De natuur is veilig in vergelijking met de stad. In de stad voelen sommigen zich onveilig, en daarom geeft de natuur een veilig gevoel. Voor de rest lijkt veiligheid vooral een randvoorwaarde in de zin van sociale veiligheid. Daar zijn ook specifieke inrichtingseisen aan te koppelen. Waarschijnlijk zijn deze eisen wel tegengesteld aan de eisen die veel andere behoeften stellen (bijv. openheid, aanwezigheid van ander mensen etc.).

17. Avontuur

'Ik vind spanning en avontuur in de natuur'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
5	onduidelijk	-

De Nederlandse natuur wordt weinig spannend en avontuurlijk gevonden. Vrijwel iedereen wijst erop dat je eigenlijk naar het buitenland moet voor spanning in de natuur. De zee biedt nog de meeste spanning. Daarnaast kunnen bepaalde activiteiten in de natuur spanning opleveren: een dropping, survival etc. De natuur moet hiervoor niet te toegankelijk zijn en zoveel mogelijk het gevoel van een grote wildernis oproepen. Tenslotte biedt (buiten)sport in de natuur spanning, maar deze spanning komt door de sport en niet door de natuur. Binnensport of buitensport op sportvelden zijn dan een volwaardig alternatief, waarbij alleen het 'lekker buiten zijn' ontbreekt (maar dat is een andere behoefte).

18. Uitdaging

'Ik kan mezelf bewijzen en uitdagingen vinden in de natuur'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
4	1: boerenland 2: wildernis	-

Uitdaging is slechts twee keer gekozen. Een boer ziet er een uitdaging in om zijn land goed en enigszins milieubewust te beheren. Daarnaast noemt een vrouw de fysieke uitdaging: lange wandelingen maken door de natuur. Hoe uitdagender de natuur, hoe beter (wadden, grote afstanden). Daarnaast is de onvoorspelbaarheid van de natuur voor haar een uitdaging. Dit maakt de uitdaging groter dan gewone sportbeoefening.

19. Spiritueel

'Natuur heeft voor mij een spirituele betekenis'		
Aantal keer belangrijk	meest aansprekende landschappen	Minst aansprekende landschappen
4	-	-

Verbondenheid en één zijn met de natuur. De enige respondent waarbij deze behoefte uitgebreid is behandeld, ziet vooral mysterie en geheimzinnigheid in de natuur (stamoudsten in de oertijd). De term spiritueel lijkt voor de meeste mensen echter niet geheel goed gekozen en vindt dan ook slechts beperkt weerklank.

20. Verantwoordelijkheid voor de natuur

Een behoefte die in onze lijst niet voorkwam is de behoefte om de natuur te beschermen. Één respondent heeft hem zelf toegevoegd, en uit eerdere onderzoeken is bekend dat dit gevoel breed gedragen wordt. Het is natuurlijk de vraag of dit echt

een behoefte is, maar het is wel iets om nog even bij stil te staan. De behoefte om mooie dingen te bewaren is een van de basale behoeften van de (moderne) mens.

3 Is behoeftevervulling omgevings specifiek?

Naast het identificeren van behoeften die door natuurervaring en -beleving kunnen worden vervuld, gaat het ons ook om koppeling van deze behoeftevervulling met specifieke soorten natuur c.q. landschappen. Dit laatste om, in een latere fase, de stap naar aanwijzingen voor locatiekeuze, inrichting en beheer te kunnen maken.

In hoeverre de vervulling van de behoeften omgevings specifiek is, blijkt sterk te verschillen van behoefte tot behoefte. Sommige behoeften zijn dat nauwelijks (bijv. sociaal contact), andere stellen een klein aantal simpele voorwaarden (vooral rust en stilte) en weer andere zijn zeer sterk omgevings specifiek. Dit laatste geldt vooral voor de behoeften die met zelfverwerkelijking te maken hebben, zoals vrijheid, fascinatie en ontzag. Tenslotte zijn een klein aantal omgevingseisen sterk afhankelijk van de persoonlijke voorkeur (bijv. schoonheid).

Hoewel er dus niet altijd een direct verband bestaat tussen behoeftevervulling en type natuur/landschap, is er uit onze twee series interviews wel enige samenhang te bespeuren. In de eerste serie interviews zijn 'deskundigen' gevraagd één voorkeurstype aan te wijzen per behoefte; in de tweede serie interviews werd mensen gevraagd drie voorkeurstypen te noemen, en van die drie de favoriet aan te wijzen. De tweede serie beschouwen wij als de belangrijkste bron, de eerste serie wordt gebruikt ter aanvulling. Bij de interviews is gewerkt met fotoseries. Na de eerste ronde onder 'deskundigen' is deze serie aangepast. In de tweede interviewronde is een landschapsindeling in 26 landschapstypen gebruikt (zie bijlage B) en een serie van 24 corresponderende kleurenfoto's van 'groene' landschappen (eveneens in de bijlage opgenomen).

In tabel 3.1 'Geschiktheid van landschappen voor de behoeften', gebaseerd op de tweede serie interviews, geeft X aan dat het om een favoriet (eerste keus) gaat, een kleine x betekent dat dit type tot één van de drie voorkeuren behoort.

Duidelijke verbanden zijn gevonden bij:

- Fascinatie wordt voornamelijk geassocieerd met loofbos (reliëf), moerasbos, strand, meren en plassen. Landschappen: 2A, 4, 5 en 14 (zie bijlage B).
- Bij de deskundigen sprong de zee er sterk uit, evenals het broekbos.
- Ontspanning vindt men aan het strand, maar ook op de hei, het loofbos (reliëf) en de zee. Landschappen: 2A, 5, 7, en 10.
- Onder deskundigen is geen duidelijke voorkeur aan te wijzen.
- Bij de esthetische ervaring wordt vaak bos genoemd (loofbos en moerasbos). Ook meren en plassen springen eruit, evenals cultuurlandschap (kleinschalig heuvelachtig, open/halfopen grasland en groot- en kleinschalig grasland). Landschappen: 2A, 2B, 4, 15, 16, 17 en 19. Opmerkelijk is dat de hele kustzone (zee, strand, duinen, kwelders) zelden geassocieerd werd met mooi, maar waar dit wel gebeurde het als 'mooiste' landschap (eerste keus) werd genoemd. Misschien

dat hierbij een rol speelt dat geen van de drie plaatsen waar enquêtes zijn afgenomen kustplaatsen zijn.

- Deskundigen hebben een voorkeur voor de foto's van een moeras en een beek (die veel weg hebben van het moerasbos en de meren en plassen van de tweede fotoserie) en een foto van het agrarisch gebied die we later als 'te mooi plaatje' bestempeld hebben.
- Bij rust vallen op loofbos (reliëf), meren en plassen en kleinschalig grasland. Landschappen: typen 2A, 14 en 17.
- Onder deskundigen springt de foto eruit die veel weg heeft van die van meren en plassen.
- Vrijheid wordt veelal geassocieerd met zee, strand, slikken en kwelders, en meren en plassen, met oppervlaktewater kortom. Daarnaast worden loofbossen vaak genoemd. Ook vrijwel alle cultuurlandschappen worden wel door één of twee respondenten in verband gebracht met vrijheid. Landschappen: 2A, 3, 5, 10, 12 en 14. Deskundigen kiezen vrijwel unaniem voor de zee.

In tabel 3.2 zijn de bevindingen nog eens samengevat en worden een aantal man-made substituten gegeven (als voorbeelden).

Uit de literatuur over het recreatieonderzoek en de omgevingspsychologie komen twee hypothesen naar voren.

Stelling 1: bepaalde behoeften stellen specifieke eisen aan de omgeving, andere niet of minder (Kaplan&Kaplan, 1989). Vooral behoeften die met zelfverwerkelijking te maken (existentiële ervaring, ontzag, uitdaging, etc) hebben zijn omgevings specifiek.

Stelling 2: er is een gelaagdheid in behoeftebevrediging van oppervlakkig naar intens (Elzinga en Hoogendam, 1996). Pas als oppervlakkige behoeften bevredigd zijn, kunnen de diepere behoeften bevredigd worden.

Diepere behoeftevervulling stelt niet alleen meer eisen aan de omgeving, het kost ook meer tijd. Bijvoorbeeld, pas na twee nachten alleen in de wildernis komt de diepe ontspanning (de eerste nacht is zelfs helemaal niet zo prettig): *'the inner sense of peacefulness takes time to develop'* (Kaplan&Kaplan:140) Een voorbeeld in onze termen: eerst komt het wandelingetje, dan de ontspanning, dan de esthetische ervaring en tenslotte de spirituele ervaring. Ook kennen de afzonderlijke behoeften zelf gradaties in intensiteit: rust, ontspanning of herstel kunnen oppervlakkig of diep zijn. Met de intensiteit nemen de eisen aan de omgeving en aan de tijdsduur toe. Ook reflectie is zo'n diepere behoefte: in een andere (natuurlijke) omgeving staat men open voor informatie die anders onopgemerkt blijft, terwijl ook de situatie zelf nieuwe inzichten oplevert.

Tabel 3.1 Geschiktheid van landschappen voor de behoeftevervulling

Behoefte	1 naaldbos	2A loofbos,relief	2B loofbos vlak	3 loofbosaanplant	4 moerasbos	5 strand	6 duinen	7 heide (droog)	8 hoogveen	9 zandverstuiving	10 zee	11 grote wateren (afgesloten)	12 slikken/kwelders	13 rivieren en waterwaarden	14 meren/plassen	15 heuvelachtig cultuurlandschap	18 waterrijke Veen(weide)	19 grootschalig grasland	16 grasland, welvend, halfopen	17 kleinschalig grasland	20 akker/tuinbouw	24 stadsrand	25 recreatieterrein	26 parken
1 Ontspanning	X	xxx		X		xxxXx	x	Xxxx	x	Xxx	Xxx	Xx	xx						X	xx				
2 Educatie	X	Xxx	x		xx		x	X	X		X		xxx											
3 Nadenken	x	x				xX			x	X		X												
4 Uirdaging						x							X											
5 Ontzag		x	x	X	x	XXX	x	Xx	xxx	XXxx	XXxx		x	X										
6 Herkenning		Xx	x	x	x	x	x			X	X	x	x	x	x									X
7 Avontuur		X			xx	xX	x	Xx	Xx		X	xxxXx	x	x	x									
8 Rust		XxxxX	xx	x	xx	xx	xx	Xx	x			xx	x	X	Xx									
9 Herstel		Xx		x		xx	xx	X	x	X	X	xxXxx	X											
10 Fascinatie		XXxxx	X		XxxX	xxx	X	X	Xx	X	X		X											
11 Existentieel	x	X			XXx	x	xx	xx	xxx	Xx	Xx	XxX	XxX	xx	xx									
12 Inspiratie	x					X						X	X											
13 Vrijheid	x	xxxxx	x	XXxx		Xxx	xx	Xx	Xx	XxXxXxx	XxXxXxx	XXx	xxxX	xx	xx	xxx	X							xx
14 Sociaal contact	Xxxx	xxxxx	XXxxxx	xx	xxx	X	x	Xx				xxxxX												
15 Afdeling	x	XXxXxx	XX	xx		xx	Xx	X	Xxx	X		xxxxx												
16 Schoonheid	x	xxxxxx	xxxxX	xxx	Xxxx	XX	Xx	Xx				xxxXx												
17 Spiritueel		x			x																			
18 Veiligheid		X		x	x		X																	
19 Intrigeren		X	X			x	XX	x																

Tabel 3.2 Behoefsten, soorten natuur en substituten

	Behoeften	Wordt vooral vervuld door	
		Soorten natuur	Substituten
1	<i>Ontspanning</i>	(Recreatie)strand, zee, heide, moeras, beek, gras, zandvlakte, agrarisch gebied	Boek lezen, muziek beluisteren, sporten, knutselen, TV-kijken (soap, film), luieren, café bezoeken
2	<i>Educatie</i>	Loofbos met reliëf, moeras, slikken en kwelders	TV-kijken (documentaires), laboratoriumsituaties, introspectie, filosofie, lezen
3	<i>Nadenken</i>	Bloemveld, zandvlakte, agrarisch gebied	In bed, op de bank, in de auto: in ieder geval alleen
4	<i>Uitdaging</i>	Zee, broekbos	Werk, sport, hobby, wildwaterbaan
5	<i>Ontzag</i>	Zee, wild bos, strand	Techniek (bijv raket), cultuurhistorische monumenten (bijv. piramides)
6	<i>Herkenning</i>	Agrarisch gebied, zandvlakte, moestuin	Monumenten (gebouwen), beeldende kunst, muziek, literatuur, luisteren naar anderen, vrienden en familie
7	<i>Spanning & Avontuur</i>	Broekbos, meren/plassen, moeras	de Efteling, aangelegde wildwaterbaan, sport, kermis-attracties, uitgaan ('op jacht'), parachute springen, bungee jumpen
8	<i>Rust</i>	Meren/plassen, loofbos met reliëf, kleinschalig grasland, zee, moeras, broekbos, beek, agrarisch gebied	Lezen, TV-kijken, autorijden, stiltecentrum, kerk & kerkhof, kalmeringsmiddelen, muziek, tuin, yoga en meditatie
9	<i>Herstel</i>	Loofbos met reliëf, zee, moeras, bloemveld, moestuin	Balkon, blokje om (stadspark), douche nemen, medicamenten/drugs, slapen, iets anders gaan doen, iets creëren
10	<i>Fascinatie</i>	Loofbos met reliëf, strand, meren/plassen, moeras, bloemveld, broekbos, gras, zandvlakte, wild bos, heide, zee	Techniek (bijv. operatie in een ziekenhuis), griezelfilm of -boek, kunst, acrobatiek/ goochelaars, vakmensen aan het werk, sterren, tuintieren
11	<i>Existentiële Ervaring</i>	Zee, broekbos, beek, zandverstuiving, slikken/kwelders	Poëzie, godsdienst, meditatie, filosofie, een 'bijna' ongeluk, dood & geboorte
12	<i>Inspiratie</i>	Moeras, bloemveld, broekbos, zandvlakte, plas	(Beeldende) kunst, mensen, boeken
13	<i>Vrijheid</i>	Zee, loofbos, slikken en kwelders, beek, plas	Auto, zeilen, geld, vakantie
14	<i>Sociaal contact</i>	Droog bos (loof en naald), meren en plassen, graslanden	Kroeg, (sport)vereniging, thuis, of bij vrienden op bezoek
15	<i>Afleiding</i>	Loofbos met reliëf, meren en plassen, zee, moeras, bloemveld, laan, gras, park, zandverstuiving	Boeken, TV-kijken, muziek beluisteren, kinderen, conversatie, cultuur
16	<i>Esthetische Ervaring</i>	Loofbos, waterrijke veenweide, graslanden (groot- en kleinschalig), meren/plassen, moeras, bloemveld, beek, wild bos	Beeldende kunst, architectuur, poëzie, parken, tuinen, muziek, film
17	<i>Spirituele Ervaring</i>	Zee, heide	Yoga, séance, godsdienst, meditatie
18	<i>Veiligheid</i>	Bloemveld, beek	In de familiekring, in de stad tussen de mensen, in de kerk, politie op straat
19	<i>Verwondering, intrigeren</i>	Heide, zee, moeras, bloemveld, broekbos, zandvlakte, wild bos	Bloemen zaaien, Science Fiction, geboorte kind, techniek, autoverkeer

Bron: NaC-interviews, 2 series (soorten natuur) en introspectie NaC-team (niet-natuur substituten)

Gelaagdheid houdt overigens ook in dat er achter ons rijtje behoeften andere, diepere behoeften liggen. Bijvoorbeeld: de natuur biedt uitdaging, zoals zware fysieke inspanning. Het doorstaan van een beproeving leidt uiteindelijk tot zelfinzicht. De natuur biedt ook uitdaging in de vorm van confrontatie met enge dieren of andere natuurverschijnselen. Het overwinnen van angst hiervoor werkt bevrijdend: wie zoiets aankan, hoeft ook andere dingen niet te vrezen. Dit terzijde.

Voor andere behoeften maakt het niet uit of men midden in de wildernis zit, of vanuit het raam naar de blaadjes van een boom zit te staren. De gedachten de vrije loop laten, 'nadenken' in NaC-termen, kan in beide gevallen. Natuur in de nabije omgeving heeft een speciale (psychologische) betekenis. De eis van nabijheid geldt vooral voor de behoeften rust, ontspanning, herkenning, herstel, afleiding en sociaal contact.

Kaplan&Kaplan hebben de link tussen de behoefte *herstel* en de omgeving uitvoerig uitgewerkt.

Herstel (van geestelijke vermoeidheid) stelt de volgende eisen aan de omgeving:

- *being away*: de omgeving moet ontsnapping - van lawaai, druk(te), routine - bieden. Ontsnappen heeft verschillende aspecten. Men kan ontsnappen aan informatie door in retraite te gaan in een afgelegen bos, maar dat kan ook in een goed geïsoleerde kelder zonder telefoon. Ontsnappen kan ook inhouden stoppen met werken, en ontsnappen aan alles wat daaraan herinnert. Een 'innerlijke' vorm van ontsnappen is om even helemaal geen doelen na te streven en af te zien van elke mentale inspanning. Er zijn allerlei plekken te verzinnen die tegemoet komen aan deze drie aspecten van ontsnapping. Maar deze plekken bieden geen garantie op herstel. Integendeel, ze kunnen zelfs saai of beperkend zijn.
- *extent*: de omgeving moet een 'heel andere wereld bieden', iets wat winkelcentra, dierentuinen of toneelstukken overig ook kunnen. Je moet je erin kunnen verliezen, iets wat ook kan in een computerklus of een autoreparatie. Het zich één voelen met een groter geheel is de essentie van deze ervaring.
- *fascination*: de omgeving moet fascinatie bieden. Er zijn veel fascinerende stimuli aan te wijzen: sex, geweld, competitie, gokken, iets nieuws leren, maar ook wilde dieren, een zonsondergang, watervallen, grotten en vuur bieden fascinatie. Fascinatie gaat vaak samen met een esthetische ervaring. Ook hier is verbinding tussen de losse fascinerende elementen essentieel.
- *compatibility* (passendheid, geschiktheid): de omgeving sluit aan bij wat je wilt gaan doen. Wat iemand doet in een bepaalde omgeving wordt beperkt door zijn of haar doelen en neigingen én door de beperkingen en eisen van de omgeving.

Deze vier eigenschappen kunnen we in veel verschillende situaties aantreffen. Maakt de situatie, of de context, dan helemaal geen verschil? Waarom wordt herstel zo vaak in verband gebracht met natuur? Is het omdat natuur goed past bij de vier eigenschappen? En maakt het soort natuur uit?

being away: in een andere omgeving zijn. Tegenwoordig is natuur voor de meeste mensen een andere omgeving, hoewel er voor elk individu ook verschillende andere mogelijkheden zijn. Maar natuur scoort wel ongehoord hoog op dit criterium.

Vertoeven in nabije natuur valt letterlijk genomen niet onder wegzijn. Het ervaren van ergens anders zijn, heeft zowel betrekking op wat er in iemands hoofd omgaat als op de fysieke omgeving: eruit zijn kan ook in de eigen achtertuin, voor wie kans ziet om daar afstand te nemen van de dagelijkse beslommeringen.

extent: uitgestrektheid; je één voelen met een groter geheel is een ervaring die men vaak noemt in verband met grote, 'wildernis'natuurgebieden. Weer gaat het niet zozeer om de fysieke, maar om de gepercipieerde werkelijkheid: ook een relatief klein natuurgebied kan de suggestie wekken van uitgestrektheid, bijvoorbeeld door een complexe structuur. Ook natuur in de nabije omgeving kan zo ontworpen zijn dat men voelt dat er meer te beleven valt dan op het eerste gezicht lijkt. Zelfs een kleine tuin kan deze ervaring teweegbrengen doordat men de verbondenheid met een groter geheel (wisseling van de seizoenen, levenscycli, vergankelijkheid) ervaart. Deze ervaring lijkt sterk op onze existentiële ervaring ('iets wat zich buiten de mens afspeelt'), hoewel wij de formulering 'eenheid met een groter geheel' in de NaC-enquête niet hebben gebruikt.

fascinatie: natuur is zeker niet uniek voor fascinatie, maar wel vol van fascinerende objecten en verschijnselen. Fascinatie komt in gradaties van mild naar krachtig. Fascinatie kan zo sterk zijn dat men nergens anders aan kan denken; voor dit soort krachtige fascinatie is (de Nederlandse) natuur minder geschikt. Natuur is wel een belangrijke bron van milde fascinatie. Bijvoorbeeld voor wolven of de wind in de boomblaadjes, laat nog ruimte voor andere gedachten (en de behoefte 'nadenken'). Dit soort fascinatie is niet dwingend, het is plezierig en het heeft een esthetische component. Ook de nabije omgeving heeft veel te bieden voor milde fascinatie.

compatibility: voor veel mensen doet natuur het heel goed op dit punt. Mensen functioneren kennelijk goed in een natuurlijke omgeving. Het kost minder inspanning dan functioneren in een stedelijke omgeving, al is de laatste voor de meesten meer vertrouwd. Dit moet haast wel te maken hebben met het feit dat mensen geëvolueerd zijn in een natuurlijker leefomgeving dan de huidige. Ook hier geldt weer dat de nabije omgeving (bijvoorbeeld de tuin) ook voldoet.

Conclusie: de natuurlijke omgeving heeft een speciale relatie met *being away*, *extent*, *fascination* en *compatibility*, de omgevingseigenschappen die herstel van mentale vermoeidheid mogelijk maken. In tegenstelling tot veel andere omgevingen, kan natuur deze vier zaken tegelijkertijd bieden: bijvoorbeeld: een geïsoleerde kelder biedt wel *being away*, misschien ook *fascination*, maar geen *extent* en *compatibility*. Bovendien is natuur esthetisch in het voordeel: de natuurlijke omgeving wordt mooier gevonden dan veel andere omgevingen.

Kaplan & Kaplan onderscheiden twee soorten natuur: 'wildernis' en natuur dichtbij huis (tuin), en vergelijken vaak met *man made* substituten. Hun conclusie tav. substitutie is dat natuur niet uniek is voor de behoeftevervulling, maar dat natuur wel erg geschikt is. Vooral door de eigenschap *compatibility*. Verder is bij behoeftevervulling niet in de eerste plaats de fysieke realiteit van belang, maar de manier waarop men de omgeving ervaart. Ook in een tuintje kan men zich één

voelen met de natuur, zodat de wilderniservaring en de tuiniervaring (en de virtuele natuurervaring?) in wezen niet veel verschillen. Althans niet voor herstel van geestelijke vermoeidheid, waaraan andere behoeften als ontspanning, rust, (milde) fascinatie, esthetische ervaring en nadenken aan zijn gekoppeld zijn.

Onderscheid tussen soorten natuur maken Kaplan&Kaplan niet, ook niet tussen agrarisch gebied en natuurgebied. Dit, nog een tamelijk onontgonnen gebied is voor de Nederlandse situatie uiteraard van direct belang.

4 De uitkomsten van drie enquêtes vergeleken

In het kader van Natuur als Consumptiegoed - NaC - zijn twee rondes van gesprekken gevoerd met een beperkt aantal mensen (18 resp. 22 personen). Deze worden in dit hoofdstuk vergeleken met de uitkomsten van één vraag in de grootschalige INTOMART-enquête (N>3000) die in het kader van 'Operatie Boomhut' is gehouden. Het betrof hier de vraag naar 'prettige ervaringen' in de natuur (in Nederland). Eerst worden de kenmerken van de vraaggesprekken en de vragen, en de globale uitkomsten in de verschillende enquêtes, besproken. Vervolgens komen de uitkomsten in kwantitatieve zin aan de orde.

4.1 NaC: Interview-ronde met deskundigen (N=18)

Doel

De eerste ronde had tot doel een groslijst samen te stellen van behoeften waarvan de vervulling te relateren is aan natuurbezoek en -beleving. Daarnaast diende het als try-out in onderzoekstechnische zin, onder meer voor het gebruik van landschapsfoto's. Verslag daarvan is gedaan in Natuurlijke dienstverlening; Inventariserend onderzoek naar de relatie tussen menselijke behoeften en immateriële natuurfuncties (van Beek, 1998). De mondelinge afgenomen diepte-interviews, 18 in totaal met een gemiddelde duur van 45 à 60 min., zijn uitgevoerd onder deskundigen op het gebied van natuur en natuurbeleving: negen van hen werkzaam in de onderzoekswereld, de andere negen 'praktijkdeskundigen', zoals boswachters, natuurgidsen en een stadsecoloog. Er was bewust voor 'deskundigen' gekozen omdat blijkt dat de verwoording van immateriële functies van natuur niet altijd eenvoudig is. De deskundigen hebben meer over deze onderwerpen nagedacht en bezitten over het algemeen meer kennis van natuur waardoor verwacht kan worden dat het interview beter ons primaire doel zou dienen, nl. een groslijst genereren van mogelijke behoeften, en de daarbij te hanteren termen en formuleringen. Daarbij werd voor lief genomen dat deze steekproef niet representatief is voor de Nederlandse bevolking.

Kenmerken van de steekproef.

De leeftijden van de geïnterviewden varieerden van 28 tot 60 jaar, met een gemiddelde leeftijd rond de 45 jaar. Gemiddeld zijn de geïnterviewden 11 jaar werkzaam in de sector natuur met een minimum van 1 jaar en een maximum van 26 jaar. Om een enigszins representatief beeld van de Nederlandse praktijkdeskundigen te krijgen is gekozen voor praktijkdeskundigen uit verschillende typen natuurgebieden, te weten bosgebieden, heideterreinen, riviergebieden, uiterwaarden, wadden en stadsgroen. De onderzoekers waren allen werkzaam bij het DLO-Staring Centrum in Wageningen en doen onderzoek dat raakvlakken heeft met natuur en landschap, maar vanuit verschillende invalshoeken (o.m. natuurbeleving, landschapsecologie, landschapsarchitectuur en geografie).

Voorgelegde vraag

De geïnterviewden kregen 21 uitspraken voorgelegd, zoals 'In de natuur kan ik mij goed ontspannen' of 'De natuur intrigeert mij'. Gevraagd werd of de uitspraak voor hen gold. In gemiddeld 53% van de gevallen was het antwoord bevestigend. In onderstaande tabel is de frequentie voor het antwoord 'Dat geldt voor mij' door dat gemiddelde van 53% gedeeld om een verhoudingsgetal te verkrijgen dat vergelijkbaar is met uitkomsten uit andere enquêtes. Een waarde van 1,36 voor de uitspraak 'In de natuur kan ik mij goed ontspannen' geeft dan aan dat deze uitspraak 36% meer dan het gemiddelde over alle uitspraken, werd onderschreven.

Globale uitkomst

Een drietal voorgelegde uitspraken bleek, achteraf bezien, minder gelukkig geformuleerd. Worden deze uit de lijst van 21 verwijderd, dan blijft deze volgorde over van behoeften waarin volgens de geënquêteerden natuurbezoek en -beleving voorziet:

1. Schoonheid
2. Fascinatie
3. Ontspanning
4. Intrigeren
5. Rust en privacy
6. Educatie
7. Vrijheid
8. Afleiding
9. Herstel
10. Ontzag
11. Herkenning
12. Inspiratie
13. Existentiële ervaring
14. Nadenken
15. Uitdaging
16. Spanning en avontuur
17. Veiligheid
18. Spirituele ervaring

4.2 NaC: Interview-ronde onder Nederlandse burgers (N=22)

Bovengenoemde 18 mogelijke behoeften zijn ook voorgelegd bij een beperkte enquête onder leken, zie hieronder. Eraan toegevoegd is 'Sociaal contact' via de uitspraak 'Het is prettig om samen met gezinsleden of bekenden de natuur in te gaan'.

Doel

Was het doel van de eerste ronde vooral het testen van een, uit literatuurstudie en eigen inzicht samengestelde, groslijst van behoeften en het testen van de vraagstelling, in de tweede ronde is geprobeerd om enig inzicht te krijgen in het gewicht dat de gemiddelde Nederlander hecht aan deze behoeftevervulling door

natuur. Door de zeer beperkte omvang van de steekproef kunnen kwantitatieve uitspraken over de populatie (de Nederlandse bevolking) nauwelijks worden gedaan. De waarde van de vraaggesprekken moeten daarom meer worden gezocht in de bijgeleverde motivatie en het nadere commentaar.

Kenmerken van de steekproef.

Er zijn in totaal 22 mensen geïnterviewd in Spijkenisse (ZH), Nijmegen en Tynaarlo (Drenthe). Deze mensen zijn eerst telefonisch benaderd en vervolgens via huisbezoek mondeling geïnterviewd. Duur van de gesprekken was zo'n 1 à 1,5 uur.

Voorgelegde vraag

De geïnterviewden kregen 19 uitspraken voorgelegd, zoals 'In de natuur kan ik mij goed ontspannen' of 'De natuur intrigeert mij'. Voor elk van die behoeften is gevraagd of vervulling ervan in de natuur belangrijk wordt gevonden. In gemiddeld 56% van de gevallen was het antwoord bevestigend. In onderstaande tabel is de frequentie voor het antwoord 'Natuur is daarvoor belangrijk' door dat gemiddelde van 56% gedeeld om een verhoudingsgetal te verkrijgen dat vergelijkbaar is met uitkomsten uit andere enquêtes. Een waarde van 1,61 voor de uitspraak 'In de natuur kan ik mij goed ontspannen' geeft dan aan dat deze uitspraak 61% meer dan het gemiddelde over alle uitspraken, belangrijk werd gevonden.

Globale uitkomst

De 22 interviews leverden de volgende rangorde op voor de belangrijkheid van natuur bij de vervulling van immateriële menselijke behoeften. (Nb. de antwoorden zeggen iets over het belang van natuur voor de vervulling van deze behoeften, niet over het belang van deze behoeften op zichzelf voor de respondent.)

1. Fascinatie
2. Ontspanning
3. Schoonheid
4. Tot rust komen
5. Sociaal contact
6. Vrijheid
7. Afleiding
8. Ontzag
9. Intrigeren
10. Herkenning
11. Nadenken
12. Existentiële ervaring
13. Herstel
14. Inspiratie
15. Educatie
16. Veiligheid
17. Spanning en avontuur
18. Spirituele ervaring
19. Uitdaging

4.3 INTOMART-enquête onder meer dan 3000 Nederlanders

Kenmerken van de steekproef.

In het kader van de het project 'Operatie Boomhut' van het Ministerie van LNV, Directie Natuurbeheer, dat het (ook ruimtelijk) in beeld brengen van zg. 'mensenwensen' t.a.v. natuur beoogt, is een omvangrijke schriftelijke enquête gehouden (INTOMART, 1999). Daaraan vooraf ging een telefonische ronde waarin een beperkt aantal vragen is gesteld en het verzoek werd gedaan de vragenlijst in te vullen. 3118 mensen hebben het formulier (deels) ingevuld geretourneerd. Voor ons is vooral vraag 9 - over ervaringen in de natuur - van belang. Voor zo'n 2,5% van de geretourneerde formulieren was die vraag niet of onvolledig ingevuld, zodat in alle gevallen de respons meer dan 3000 was. Het invullen van de enquête kostte naar schatting circa 45 minuten. In de onderstaande tabel zijn de herwogen uitkomsten gebruikt, dwz. gecorrigeerd voor de stratificatie naar verstedelijkingsgraad die in de steekproef is gehanteerd. Deze herwogen resultaten geven dus een representatief beeld qua verstedelijkingsgraad in Nederland. Wel blijkt uit nadere analyse dat lager opgeleiden in de steekproef duidelijk zijn ondervertegenwoordigd.

Voorgelegde vraag

Deze was letterlijk:

'Graag willen wij weten wat voor u prettige ervaringen zijn in een groene omgeving. Hieronder treft u beschrijvingen aan van ervaringen die u kunt hebben [25 mogelijkheden, FV]. Kunt u achtereenvolgens aangeven welke tien, vijf en drie ervaringen u het meest prettig vindt en tenslotte wat uw favoriete ervaring is?'

Sommige ervaringen zijn ondergebracht onder eenzelfde kopje, bijv. 'Vrij voelen' en 'Een vakantiegevoel hebben' als indicatoren van de behoefte aan vrijheid. Een 'ervaring' niet te verbinden is aan een specifieke behoefte - 'intens genieten van natuur' - is apart vermeld. Twee mogelijke ervaringen, die wel zijn te verbinden aan een specifieke behoefte maar niet zijn meegenomen in de NaC-enquêtes, nl. 'Verrast worden door fauna' en 'De wisseling van seizoenen ervaren' zijn eveneens apart vermeld. In het overzicht hieronder worden de frequenties van 10 meest prettige, de 3 meest prettige ervaring en de favoriete ervaring vermeld. Gemiddeld genomen werd een ervaring in 41% van de gevallen onder de top10 gerangschikt. De frequenties zijn door dat gemiddelde gedeeld om een verhoudingsgetal te verkrijgen dat vergelijkbaar is met uitkomsten uit andere enquêtes. Een waarde van 2,19 voor de ervaring 'Ontspanning' geeft dan aan dat deze ervaring ruim twee keer vaker dan gemiddelde tot de 10 prettigste ervaring die wordt genoemd. Voor de top3 en de favoriete ervaring is eenzelfde standaardisatie tov. het gemiddelde toegepast.

Globale uitkomst

Zie tabel met rangorden verderop (tabel 4.2).

4.4 De uitkomsten onderling vergeleken

In tabel 1 zijn de scores onderling vergeleken door de frequentie waarmee het betreffende antwoord is gegeven te delen door de gemiddelde frequentie. Hierbij moet wel worden bedacht dat in de NaC-enquêtes geen keuze werd afgedwongen (men kon zoveel behoeften als 'geldt voor mij' resp. 'belangrijk' aanmerken als men wilde, terwijl dit bij de INTOMART-enquête wel het geval was (bijv. wat zijn de 10 meest prettige ervaringen (van de 25 voorgelegde)?).

Waar dat goed mogelijk leek zijn vergelijkbare ervaringen (INTOMART) en behoeften (NaC) onder één kopje samengebracht. Soms ontbrak de correspondentie. De volgende ervaringen uit de INTOMART-enquête zijn apart opgenomen:

- Intens genieten van natuur;
- Verrast worden door fauna;
- De wisseling van seizoenen.

Uit de NaC-enquêtes zijn apart opgenomen:

- In de natuur kan ik goed nadenken;
- De natuur inspireert mij.

De behoeften zijn gegroepeerd naar drie categorieën:

- Natuur primair als decor.
- Behoeftevervulling die primair verband houdt met het autonome karakter van natuur.
- Behoeftevervulling die primair verband houdt met het spontane karakter van natuur.

Binnen deze categorieën zijn de behoeften in volgorde van de frequentie waarmee zij worden genoemd in de top10 van meest prettige ervaringen in de INTOMART-enquête.

Tabel 4.1. Behoeften en 'prettige ervaringen' in de natuur, de uitkomsten van drie enquêtes (aantal keren genoemd gedeeld door gemiddelde)

1. Natuur primair als decor

1.1. Ontspanning

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	In de natuur kan ik me goed ontspannen	1,61		
'Deskundigen', N=18	In de natuur kan ik me goed ontspannen		1,36	
NL-bevolking, N>3000	Ontspanning			2,19 4,40 4,94

1.2. Herstel; Gezond, energiek, actief voelen; Frisse lucht

Steekproef	Vorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving
				top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	Ik voel me energiek na een natuurbezoek	0,80		
'Deskundigen', N=18	-- idem --		1,15	
NL-bevolking, N>3000	a) Gezond en energiek voelen b) Actief voelen c) Frisse lucht/geuren opsnuiven			1,26 1,02 } 0,91 0,58 } 1,31 1,81 2,15 } 1,03

1.3. Rust

Steekproef	Vorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving
				top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	Ik vind rust in de natuur	1,45		
'Deskundigen', N=18	Ik zoek rust en privacy in de natuur		1,26	
NL-bevolking, N>3000	a) Omgeven zijn door rust en stilte b) Tot rust komen			1,66 2,36 } 1,66 2,15 } 3,67

1.4. Vrijheid

Steekproef	Vorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving
				top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	De natuur geeft mij een gevoel van vrijheid	1,37		
'Deskundigen', N=18	-- idem --		1,15	
NL-bevolking, N>3000	a) Vrij voelen. b) Een vakantiegevoel hebben			1,34 1,14 } 1,09 0,78 } 1,36

1.5. Afleiding

Steekproef	Vorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving
				top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	In de natuur kan ik afleiding vinden	1,30		
'Deskundigen', N=18	In de natuur kan ik afleiding vinden		1,15	
NL-bevolking, N>3000	Afleiding van de dagelijkse besommeringen			1,34 1,22 0,92

1.6. Genieten

Steekproef	Vorgelegde uitspraak	Meest prettige ervaring in een groene omgeving
		top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N>3000	Intens genieten van de natuur	1,32 1,28 1,40

1.7. Schoonheid

Steekproef	Vorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving
				top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	Ik vind de natuur mooi	1,53		
'Deskundigen', N=18	Ik vind de natuur mooi		1,57	
NL-bevolking, N>3000	a) Blijdschap voelen over de schoonheid van de natuur. b) De schoonheid en puurheid van de natuur ervaren.			0,98 0,57 } } 1,20 1,11 0,85 }

1.8. Sociaal contact

Steekproef	Vorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving
				top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	Het is prettig om samen met gezinsleden of bekenden de natuur in te gaan	1,37		
'Deskundigen', N=18	-			
NL-bevolking, N>3000	Gezellig samen zijn met familie of vrienden			0,99 1,12 0,90

1.9. Veiligheid

Steekproef	Vorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving
				top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	In de natuur voel ik mij veilig en geborgen	0,48		
'Deskundigen', N=18	-- idem --		0,53	
NL-bevolking, N>3000	Veilig voelen			0,35 0,22 0,22

1.10. Herkenning

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving top10 top3 favoriet
NL-bevolking,N=22	Het Nederlandse landschap geeft me een vertrouwd gevoel	1,05		
'Deskundigen',N=18	-- idem --		0,83	
NL-bevolking, N>3000	Nostalgie ervaren, omdat de natuur u herinnert aan vroeger			0,34 0,14 0,11

1.11. Nadenken

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'
NL-bevolking,N=22	In de natuur kan ik goed nadenken	0,89	
'Deskundigen',N=18	In de natuur kan ik goed nadenken		0,74

2. Waardering verband houdend met het autonome karakter van de natuur

2.1. Ontzag

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving top10 top3 favoriet
NL-bevolking,N=22	De natuur boezemt mij ontzag in	1,14		
'Deskundigen',N=18	De natuur boezemt mij ontzag in		0,94	
NL-bevolking, N>3000	Geconfronteerd worden met de elementen (zoals wind en zon)			1,27 1,38 0,92

2.2. Fascinatie

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving top10 top3 favoriet
NL-bevolking,N=22	Natuur fascineert mij	1,69		
'Deskundigen',N=18	Natuur fascineert mij		1,47	
NL-bevolking, N>3000	Gefascineerd zijn door de natuur			0,90 0,52 0,20

2.3. Educatie

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	Ik kan veel leren van de natuur	0,64		
'Deskundigen', N=18	Ik kan veel leren van de natuur		1,26	
NL-bevolking, N>3000	Nieuwsgierig zijn naar wat zich in de natuur bevindt en wat zich daar afspeelt			0,56 0,36 0,31

2.4. Existentiële ervaring

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	In de natuur ervaar ik iets dat zich buiten de mens afspeelt	0,89		
'Deskundigen', N=18	-- idem --		0,83	
NL-bevolking, N>3000	De nietigheid van de mens ervaren			0,52 0,21 0,15

2.5. Spirituele ervaring; Religieuze ervaring

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	Natuur heeft voor mij een spirituele betekenis	0,32		
'Deskundigen', N=18	-- idem --		0,42	
NL-bevolking, N>3000	a) Een spirituele ervaring b) Een religieuze ervaring			0,18 0,09 } 0,15 0,10 } 0,11

2.6. Inspiratie

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'
NL-bevolking, N=22	De natuur inspireert mij	0,72	
'Deskundigen', N=18	-- idem --		0,83

3. Waardering verband houdend met het spontane karakter van natuur

3.1. Verrassing

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Meest prettige ervaring in een groene omgeving top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N>3000	Verrast worden door fauna, zoals herten en eekhoorns	1,37 1,21 0,72

3.2. Seizoenswisseling

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Meest prettige ervaring in een groene omgeving
		top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N>3000	De wisseling van de seizoenen ervaren	1,23 0,95 0,37

3.3. Intrigeren

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving
				Top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	De natuur intrigeert mij	1,05		
'Deskundigen', N=18	De natuur intrigeert mij		1,36	
NL-bevolking, N>3000	Nieuwsgierig zijn naar wat zich in de natuur bevindt en wat zich daar afspeelt			0,56 0,36 0,31

3.4. Spanning en avontuur

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving
				Top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	Ik vind spanning en avontuur in de natuur	0,41		
'Deskundigen', N=18	-- idem --		0,53	
NL-bevolking, N>3000	Spanning en avontuur ervaren			0,28 0,15 0,13

3.5. Uitdaging

Steekproef	Voorgelegde uitspraak	Natuur is daarvoor belangrijk	'Geldt voor mij'	Meest prettige ervaring in een groene omgeving
				Top10 top3 favoriet
NL-bevolking, N=22	Ik kan mijzelf bewijzen en uitdagingen zoeken in de natuur	0,32		
'Deskundigen', N=18	-- idem --		0,62	
NL-bevolking, N>3000	Uitgedaagd worden			0,19 0,07 0,04

Tabel 4.2 Rangorde 'prettige ervaringen' c.q. behoeftevervulling in relatie tot de natuur in Nederland

Ervaring c.q. Behoefte	Intomart enquête (keuze uit 21 mogelijke 'prettige ervaringen')			NaC-enquête NL-bevolking (19 mogelijke 'behoefte')	NaC-enquête 'deskundigen' (18 mogelijke 'behoefte')
	Top10	Top3	Favoriet		
Ontspanning	1	1	1	2/3	3
Frisse lucht/geuren	2	3	8	-	-
Omgeven door rust&stilte	3	2	2	-	-
Tot rust komen	4	4	3	4	5/6
Verrast door fauna	5	8	11	-	-
Vrijheid	6	10	5	-	7/8
Afleiding	7	7	10	7	7/8
Genieten	8	6	4	-	-
Elementen; Ontzag	9	5	9	8	10
Energiek; Herstel	10	11	6	13	9
Seizoenswisselingen	11	12	13	-	-
Schoonheid	12	13	7	2/3	1
Sociaal contact	13	9	11	5	-
Fascinatie	14	14	16	1	2
Educatie	15	15	14	15	5/6
Existentiële ervaring	16	17	18	12	13
Veiligheid	17	16	15	16	17
Herkenning	18	19	19	10	11
Avontuur	19	18	17	17	16
Spirituele ervaring	20	20	20	18	18
Uitdaging	21	21	21	19	15
Intrigeren	---			9	4
Nadenken	---			11	14
Inspiratie	---			14	12

4.5 Conclusies

Bij de vergelijking van de uitkomsten van de diverse enquêtes, zoals bijv. gepresenteerd in bovenstaande tabel, moet worden bedacht dat bij de NaC-enquêtes niet naar precies hetzelfde is gevraagd als in de INTOMART-enquête. Bij de eerste vroegen wij (indirect) naar de *behoefte* die bij bezoek en beleving van de natuur in Nederland konden worden vervuld; bij de INTOMART-enquête is (meer direct) gevraagd naar de *ervaringen* die men in de 'groene omgeving' als meest prettig ervoer. Deze laatste zijn vervolgens door ons (zie hierboven) geïnterpreteerd naar een bepaalde behoeftebevrediging.

Een tweede belangrijk verschil zit natuurlijk in de omvang van de steekproef, die maakt dat aan de gevonden volgorde in de NaC-enquêtes geen zware betekenis moet worden gehecht.

Een derde verschil zit in de wijze waarop de enquêtes zijn afgenomen: persoonlijk afgenomen en mondeling voorbereid en toegelicht (NaC) versus als negende vraag in schriftelijk vragenlijst zonder begeleiding waarbij de voorgaande vragen vooral gericht waren op gebruik van groen en de daarmee gepaard gaande inspanning, zoals reistijden (INTOMART).

Ons beperkend tot de INTOMART rangorden, en dan in het bijzonder de top10 prettige ervaringen, zijn vier groepen te onderscheiden:

1. Ervaringen die meer dan 1,5 keer gemiddeld worden genoemd (1 t/m 4). Deze liggen sterk in de sfeer van ontspannen, tot rust komen.
2. Ervaring die 1 à 1,5 keer gemiddeld worden genoemd (5 t/m 12). Een gemengde groep met ook ontspanning/genieten elementen maar ook verrassing, vrijheid, ontzag voor de elementen, en gezondheidsaspecten.
3. Een groep die 0,5 - 1 keer gemiddeld wordt genoemd (13 t/m 16). Het gaat hier naast het sociale aspect, vooral om zaken die te relateren zijn met de autonomie van natuur: fascinatie, educatie en de nietigheid van de mens.
4. Ervaring die minder dan de helft van het gemiddelde worden genoemd (17 t/m 21). Hierin vallen herkenning, veiligheid, spirituele/religieuze ervaringen en, helemaal onderaan, natuur als uitdagend en avontuurlijk (we hebben het hier uitdrukkelijk over natuur in Nederland).

In alle enquêtes blijkt 'ontspanning' hoog tot zeer hoog te scoren. Dat deze bij de INTOMART als verreweg het hoogst uit de bus komt wanneer slechts één, meest favoriete, ervaring mag worden genoemd (bijna 5 keer gemiddeld!), heeft waarschijnlijk ook te maken met brede invulling die eraan kan worden gegeven. Eenzelfde verklaring valt te vermoeden voor ervaringen van rust en vrijheid. Men is geneigd meer specifieke ervaringen, bijv. 'frisse lucht/geuren' of 'verrast door fauna', te laten vallen als de keus wordt teruggebracht tot één.

Vergelijken we de INTOMART-enquête met die van NaC, dan springen er een paar opmerkelijke verschillen uit.

Schoonheid scoort bij INTOMART een stuk lager. Nu is schoonheid ook eigenlijk geen 'ervaring' maar eerder een eigenschap. Om toch naar de esthetische aspecten van natuur te vragen, moest men z'n toevlucht nemen tot wat gekunstelde formuleringen als 'Blijdschap voelen over de schoonheid van de natuur' en 'De schoonheid en puurheid van de natuur ervaren'. Dit is wat anders dan het directe NaC-uitspraak 'Ik vind natuur mooi'. Verondersteld mag worden dat esthetische genoegens in de INTOMART ook hun plaats hebben gekregen onder hoog scorende, bredere ervaringen zoals 'Intens genieten van natuur' en 'Ontspanning'.

Fascinatie, nummer 1 in de NaC enquête, verschijnt pas op de veertiende plaats in de INTOMART-enquête. Hier speelt het verschil in de setting van de enquête ons waarschijnlijk parten. Mondeling versus schriftelijke (INTOMART) en primair gericht om achter behoeftevervulling te komen (NaC) versus vraag nummer zoveel na een groot aantal vragen die vooral betrekking hebben op het gebruik van de groene omgeving.

Bovendien richt de INTOMART-enquête zich op de 'groene leefomgeving', hetgeen breder is dan alleen natuur: daarin is ook de achtertuin en het plantsoentje voor de deur inbegrepen. Fascinatie is hierbij niet de eerste associatie.

De behoeften zoals opgesomd in tabel 4.2 zijn ook anders te groeperen. Inhoudelijk gaat het, ons beperkend tot de eerste twaalf (dwz. met bovengemiddelde INTOMART-scores), om de clusters Gezondheid (lichamelijk en geestelijk), Verrassing/Ontzag, Vrijheid en Esthetiek. Geestelijke gezondheid scoort daarbij veruit het hoogst met drie indicatoren onder de vier meest genoemde prettige ervaringen:

* 1.1 *Gezondheid geestelijk:*

- ontspanning (1 = rangorde bij INTOMART top10), genieten (8)
- omgeven zijn door rust en stilte (3)
- tot rust komen (4)
- afleiding (6)

* 1.2 *Gezondheid lichamelijk:*

- frisse lucht (2)
- energiek/actief voelen (10)

* 2. *Verrassing/Ontzag*

- verrast door dieren (5)
- geconfronteerd worden met de elementen (9)

* 3. *Vrijheid:*

- vrij voelen/vakantiegevoel hebben (6)

* 4. *Esthetiek:*

- schoonheid (11)
- seizoenswisselingen (12)

In tabel 4.1 zijn de behoeften op weer een andere manier gegroepeerd. Namelijk naar behoeftebevrediging waarbij natuur vooral een decorfunctie vervuld en die waarbij natuurlijke processen een belangrijke rol spelen. Eerder is al gezegd dat natuurlijke processen worden gekenmerkt door twee eigenschappen: autonomie (t.o.v. de mens) en spontaniteit. Deze onderverdeling is ook in de tabel gemaakt.

Kijken we nu naar de uitkomsten van de top10 meest prettige ervaringen volgens de INTOMART-enquête, dan zien we dat in zeven van de acht meest genoemde, natuur vooral als decor figureert: ontspanning, frisse lucht/geuren, rust ervaren en tot rust komen, vrijheid, afleiding en genieten. Op de plaatsen 5 en 11 volgen twee ervaringen die met de spontaniteit van natuurlijke processen van doen hebben (verrast worden door dieren en seizoenswisselingen). 'Diepere' behoeftevervulling waarbij het autonome karakter van natuur een rol speelt, zoals fascinatie, ontzag, spirituele en existentiële ervaringen of educatie, vinden we, m.u.v. van ontzag voor de elementen, pas in de onderste helft van het lijstje.

4.6 Beleidsimplicaties (tentatief)

Dwingende conclusies voor het natuurbeleid zijn uit deze enquêteresultaten niet te trekken. Daarvoor is de NaC-enquête te beperkt van omvang en de INTOMART-enquête te sterk op het huidig, feitelijk gebruik gericht. Toch hieronder wat tentatieve gevolgtrekkingen voor het beleid.

Avontuurlijke en uitdagende natuur wordt in Nederland niet gezocht, of in ieder geval niet gevonden. Voor ontzag verwijst men naar het buitenland of naar de elementen: storm, bliksem, kruierend ijs e.d. Ten aanzien van deze natuurverschijnselen hoeft geen beleid te worden gevoerd.

Wel wordt verrassing en verandering sterk gewaardeerd. Vanwege het esthetische aspect (bijv. seizoenswisselingen) of als amusement (vogels zien, de egel die ineens in de tuin rondscharrelt, het plotseling oog in oog staan met een opgeschrikte ree, e.d.). Dit pleit voor meer natuur dicht bij huis. Zoals meer stedelijk of suburbane natuur, bijv. het stelsel van tuinen benutten als verbindingzones voor dieren. Of, bij het (ver)bouwen meer rekening houden met nestel-, fourageer- en verblijfsmogelijkheden voor dieren.

Belangrijk wordt het geestelijke welzijnseffect dat natuur kan hebben, gevonden. Natuur fungeert hier veelal als decor. Veelvuldig terugkerende trefwoorden zijn: 'ontspannen', 'genieten', 'er even uit zijn', 'tot rust komen', 'nadenken'. Het is een cliché: de natuur als tegengif tegen het belastende, hectische leven in kunstmatige omgevingen, maar wordt door velen zo gevoeld. Ook dit pleit voor nabije natuur, met voorzorgsmaatregelen t.a.v. rust en stilte.

Ook wel, zij het in mindere mate, speelt de vermeende lichamelijke gezondheidswerking van een verblijf in de natuur een rol. 'Energiek voelen', 'de batterij weer opladen', 'actief zijn', 'lichaamsbeweging' zijn veelgenoemde trefwoorden. Hier lijkt natuur echter verward te worden met recreatieterreinen, uitgezette trimbanen, fiets- en kanoroutes e.d.

Een bijzondere plaats neemt het gevoel van vrijheid in dat natuur kan opwekken. Hiernaar gevraagd wordt het niet bovenaan gezet (dat is ontspannen, tot rust komen, e.d.) maar zeker ook niet onderaan. Het is niet zo makkelijk te duiden wat hier achter schuilt. Het niet-verplichtende karakter van natuur, anders gezegd het ontbreken van prikkels voor gerichte aandacht, speelt zeker een rol. Maar het vrijheidsgevoel heeft veel kanten: fysieke vrijheid, sociale vrijheid en mentale, geestelijke vrijheid (zie par. 3.2 onder 5).

Het vrijheidsgevoel dat in verband met natuur wordt genoemd, zou wel eens gerelateerd kunnen zijn aan de veelgenoemde rust die men zoekt (en vindt) in de natuur. De combinatie van rust, stilte, de afwezigheden van niet-passende artefacten (en soms van medemensen⁷) lijkt een breed scala van behoeften te vervullen. Rust en (relatieve) stilte zijn, ook in een dichtbevolkt Nederland, tot op zekere hoogte te creëren door welgekozen locaties en slimme inrichting.

De afwezigheid van hinderlijke artefacten en vooral van mensen is lastiger. Vooral als ruimtegevoel en vergezichten ook op het verlanglijstje staan. Op het strand lopen en geen mens in zicht, dat is voor slechts weinigen in dit land weggelegd. Met zal in Nederland snel z'n toevlucht moeten nemen tot besloten landschappen (bossen, rietlanden, grienden, e.d.) om mensen te vermijden. Storende artefacten zijn in sommige gevallen eenvoudiger aan te pakken. Natuurbeleid krijgt dan trekken van een beleid van verwijdering, afbraak en verval: het onverharden van wegen en paden, sloop of laten vervallen van (agrarische) bebouwing, verwijdering van reclameborden en straatverlichting, het stoppen van onderhoud van waterlopen, etc.

Bij aanvang van ons onderzoek dachten we dat mysterie, verwondering, kunnen verdwalen, en intrigeren belangrijke behoeften waren waarin natuur kon voorzien. De enquête-uitkomsten ondersteunen dit niet. Jammer, want beleid hierop voeren is relatief simpel en goedkoop: verwijdering van bewijzing, doolhofachtig padenstelsels, doodlopende weggetjes, braakliggende terreinen zonder nut of beheer; het zijn maar een paar voorbeelden. Misschien breekt het ons hier op dat we niet de mening hebben gevraagd van kinderen.

⁷ Verblijf in de natuur als tegendeel van het zitten op een terrasje. Gaat het bij het laatste om mensen bekijken en gezien te worden, bij natuur om mensen niet zien noch gezien worden.

Literatuur

- Beek, A.J.C.M. van, 1998. *Natuurlijke dienstverlening. Inventariserend onderzoek naar de relatie tussen menselijke behoeften en immateriële natuurfuncties*. Stageverslag, DLO-Staring Centrum, Wageningen. 32 blz. + bijlagen.
- Berg, A.E. van den, 1999. *Individual Differences in the Aesthetic Evaluation of Natural Landscapes*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen. 149 blz.
- Berg, A.E. van den, I.M. van den Top en R. P. Kranendonk, 1998. *Natuurwensen van stadsmensen; Een eerste aanzet tot het ontwikkelen van een model voor het meten van de gebruiks- en belevingskwaliteit van natuur*. IBN-rapport 367, Wageningen. 48 blz. + bijlagen.
- Bervaes, J.C.A.M., A.E. Buijs, P. Filius, C.M. Volker, 1997. *Draagvlak voor natuur? Peiling bij het publiek en maatschappelijke organisaties*. Achtergronddocument 4 van de Natuurverkenning '97, IBN-DLO en SC-DLO, Wageningen. 96 blz.
- Buijs, A.E. & P. Filius, 1998. *Natuurbeelden in de praktijk; De invloed van natuurbeelden en natuurvisies op gedrag en mening over het beleid*. SC-rapport 623, SC-DLO en IBN-DLO, Wageningen. 86 blz.
- Coeterier, J.F., B. Ploeger, M.B. Schöne, A.E. Buijs, 1997. *Beleving van de Wadden; Onderzoek naar waarden van bezoekers en bewoners*. DLO-Staring Centrum, Wageningen en Waddenvereniging, Harlingen. 17 blz.
- Coeterier, J.F. & M.B. Schöne, 1999. *Struinen en landschapsbeleving*. Reeks Operatie Boomhut nr 5 van het Min. van LNV, DLO-Staring Centrum, Wageningen. 77 blz.
- Costanza, R. et al., 1997. 'The value of the world's ecosystem services and natural capital', In Nature Vol. 387, 15 May 1997: 253-260.
- Elzinga, G. & E. Hoogendam, 1997. *Nieuwe wildernis: uitdaging of gevaar*. Stichting Recreatie, Kennis- en innovatiecentrum, Den Haag.
- INTOMART, 1999. *Mensenwensen. De wensen van Nederlanders ten aanzien van natuur en groen in de leefomgeving*. Reeks Operatie Boomhut nr 6 van het Min. van LNV, Hilversum/Den Haag. 159 blz + bijlagen.
- Maarel, E. van der & P.L. Dauvelier, 1978. *Naar een Globaal Ecologisch Model voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland*. Min. Van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, Den Haag.
- Groot, R. de, 1992. *Functions of Nature. Evaluation of nature in environmental planning, management and decision making*. Dissertatie, Wolters-Noordhoff.

Kaplan, S. en R. Kaplan, 1989. *The experience of nature: A psychological perspective*. Cambridge University Press, New York.

Natuurbeschermingsraad, 1993. *Natuur tussen de oren. Natuur- en landschapsbeelden en hun rol bij de ontwikkeling en vormgeving van beleid*. Utrecht.

Ploeger, B. 1997. *Natuurbeleving in het Waddengebied; Vooronderzoek naar kwaliteiten die voor bezoekers, bewoners en bestuurders van belang zijn*. Rapport 547, DLO-Staring Centrum, Wageningen, 52 blz.

Rijksplanologische Dienst, 1996. *Ruimte als voorraad; Vijf essays*. Achtergrondrapport bij de Ruimtelijke Verkenningen 1996, Min. VROM, Den Haag: 24-30.

Aanhangsel 1 Indelingen in natuur en functies van natuur

De Natuurbeschermingsraad (*Natuur tussen de oren*, 1993) maakt het volgende onderscheid in natuur, gerelateerd aan verschillende vormen van beleving en behoeftevervulling.

- WILDE NATUUR:** Existentiële beleving van wilde natuur - ervaring van iets dat zich buiten de mens afspeelt.
- INTRIGERENDE NATUUR:** Uitdaging, avontuur, het onverwachte. Bron van verwondering of bewondering. Bron van educatie, van studie en van onderzoek.
- HEILZAME NATUUR:** Bron van gezondheid: het gezonde buitenleven, frisse boslucht, stilte.
- DECOR-NATUUR:** Bron van stilte en afwisseling ter ontspanning. Esthetische beleving, bron van inspiratie (schoonheid).
- VOLGENDE NATUUR:** Natuurbeleving van natuur die door de mens beïnvloed wordt. Identiteit en herkenbaarheid van het landschap
- GEBRUIKSNATUUR:** Spanning en ontspanning - spieden en vangen en (lichamelijk actief) buiten zijn. Recreatiemogelijkheden. De natuur levert fysieke uitdagingen (bergwanden en zeeën).
- GEMODIFICEERDE NATUUR:** gezelligheid (huisdieren) en andere vertroetelingsmogelijkheden (kamerplanten, paarden)

De dienstverlening wordt niet altijd positief gewaardeerd:

- BEDREIGENDE/ HINDERLIJKE NATUUR:** gevoel van onveiligheid, wanorde, bedreiging; ook stilte kan bedreigend zijn. In uitgestrekte, ondoordringbare natuurgebieden ontbreken herkenningspunten. Natuur kan ook rommelig, vies, griezelig of saai zijn.

Van der Maarel en Dauvellier (*Naar een globaal ecologisch model voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland*, 1978) onderscheiden de volgende functies (voor de mens) van natuur, die in ons onderzoek van belang zijn.

INFORMATIEFUNCTIES:

ORIËNTATIE:

De natuur biedt ons informatie ter oriëntatie en identificatie (geeft een gevoel van vertrouwdheid). Er bestaat uiteraard ook oriëntatie ten opzichte van de bebouwde omgeving, en identificatie wordt voor een groot deel door het sociale systeem bepaald.

Naast oriëntatie in de ruimte, biedt het natuurlijk milieu ook historische informatie als bijdrage tot de oriëntatie in de tijd. Cultuurhistorische informatie opgeslagen in het natuurlijke milieu draagt bij tot onze verbondenheid met het verleden en tot ons besef van continuïteit.

Natuurrecreatie:

Berust op natuurstudie en is verweven met de esthetische beleving van het landschap. Via de studie van natuurverschijnselen kan de omgeving dieper worden beleefd, hetgeen de identificatie en de zelfontplooiing bevordert. Deze functie berust grotendeels op het verwerken van informatie uit de natuur en wordt daarom tot de informatiefuncties gerekend.

Esthetische functie: Natuur- en landschap-beleving ter inspiratie.

EDUCATIE:

Betekenis voor de opvoeding van mensen in het algemeen

DRAAGFUNCTIES:

RECREATIE:

Substraatgebonden recreatie:

Speelt zich af op het fysisch milieu, waarbij het biotisch milieu een ondergeschikte rol speelt. Vooral recreatie bij zee, strand etc.

Landschapsrecreatie:

Vooraf de zintuiglijke, historische informatie van het landschap wordt gebruikt. Het gaat om het genieten van de natuur en het maken van allerlei tochtjes.

Aanhangsel 2 Typologie van Nederlandse landschappen uitgaande van gebruik en beleving

Uitgaande van de volgende overwegingen is een typologie van natuurgebieden/landschappen gemaakt, die enerzijds aansluit bij menselijk gebruik en beleving, anderzijds bij de gangbare indelingen in het natuur- en landschapsbeleid :

- Een typerindeling die ongeveer landsdekkend is, d.w.z. de meeste in Nederland veel voorkomende natuur- en landschapstypen omvat.
- Een typering, die aansluiting geeft op belevingsaspecten c.q. recreatief gebruik van natuur en landschap.
- Een typering, die aansluit bij de in het Handboek Ecosystemen gehanteerde indelingen c.q. de bij het landschapsbeleid gevolgde indelingen (vgl. de Nota Landschap).
- Een opzet die naar aard, omschrijving en aantal typen hanteerbaar is bij enquêtes.
- Typen dienen bij voorkeur ook gemakkelijk geografisch aan te duiden te zijn (op kaart of in GIS) en daarmee ook bruikbaar voor bewerkingen. Als basis zijn daarbij in beginsel bruikbaar de landschapstypen van De Waal, met daaraan toegevoegd LGN voor het grondgebruik, e.e.a eventueel aangevuld met informatie over natuur(doel)typen. Alle gegevens zijn in aanleg digitaal.

Bij elk landschapstype is een of meer typelokaliteiten aangegeven: plaatsen die model staan voor het type en als zodanig door fotografen gebruikt kunnen worden om passende beelden te verzamelen.

Er is een hoofdingeling gemaakt in

- I. BOSSEN
- II. DUINEN EN STRANDEN
- III. OPEN (SEMI)NATUURLIJK HEUVELLAND/ZANDLANDSCHAP
- IV. GROOT WATER
- V. RIVIEREN EN KLEIN ZOETWATER
- VI. (SEMI) CULTUURLAND (EXCL. POLDERS)
- VII. POLDERLANDSCHAPPEN
- VIII. AANGELEGD OPENBAAR EN PARTICULIER GROEN

BOSSEN

1 a. Aaneengesloten, relatief **dichte naaldbossen** vaak met weinig of weinig gevarieerde ondergroei (Veluwe, Heuvelrug, duinen, Brabant, Drenthe); overwegend zandgronden op heuvelachtig terrein, ontsloten met onverharde en verharde paden en fietspaden en wegen.

Typelokaliteit: bossen bij Amerongen

1 b. Idem : op vlak terrein

2 a. Aaneengesloten, gevarieerd, **gesloten tot halfopen loofbos of gemengd bos** op zand-, kalk- of lössgrond; ontsloten met paden en wegen op heuvelachtig terrein. Delen van Hoog-Nederland, hellingbos in Limburg.

Typelokaliteit : Doorwerth.

2 b Idem : op vlak terrein (dekzand- en leemgronden, rivierengebied)

3 **Loofbosaanplant:** monotoon, hoog opgaande productiebossen (bijv. Populierenbossen in lage, vlakke delen van de Zandgronden of op kleigronden. Matig tot goede ontsluiting.

Typelokaliteit : Brabantse klompenbos

4 **Moerasbos:** gesloten tot halfopen bos, hakhout of griend op vlak, nat tot moerasig terrein. Minder goed tot slecht ontsloten en begaanbaar. Vaak afgewisseld met open water (natuurlijke wateren, petgaten, sloten) en enig gras- of rietland. Deels voormalig zoetwatergetijdenbos (Biesbosch, Oude Maas). Water merendeels bevaarbaar.

Typelokaliteit : Wieden/Weerribben

DUNEN EN STRAND

5 **Strand en strandvlakten /Dynamisch duinlandschap:** strand(vlakte) deels open, onbegroeid. Vrij toegankelijk voor voetgangers. Deels moeilijk begaanbaar of afgelegen. Langs Noordzeekust en zeegaten. Dynamisch duingebied en zeereep: open, deels stuivend/onbegroeid, reliëfrijk. Deels moeilijk begaanbaar en/of bereikbaar; deels afgesloten via verordeningen.

Typelokaliteit: Verklikkerduinen Schouwen; Kwade Hoek Goeree

6 **Begroeid duinlandschap:** reliëfrijk, afwisselende begroeiing met graslanden, struwelen, heides of kleine stukken bos, soms water. Vaak deels ontsloten met wandel- en fietspaden. In middenduin en binnenduinrandzone.

Typelokaliteit: Kennemerduinen (Nationaal park)

OPEN (SEMI) NATUURLIJK HEUVELLAND/ZANDLANDSCHAP

7 **Open, droge tot vochtige heide:** aaneengesloten of vergraste heide, evt met enig struweel en/of bosopslag. Ontsluiting met fiets- en wandelpaden en enkele wegen. Op merendeels drogere, maar deels ook vochtige, vlakke tot reliëfrijkere gronden in Hoog-Nederland (Veluwe, Heuvelrug, Brabant, Limburg, Drenthe).

Typelokaliteit: Ginkelse Heide

8 **Hoogveen en natte heide:** merendeels open, vlakke gebieden, deels met open water (vennen). Minder goed ontsloten, moeilijker begaanbaar. Relicten in Brabant en Limburg (Peel), Drenthe, Overijssel.

Typelokaliteit: De Peel; Dwingelderveld

9 **Zandverstuivingen:** omvangrijke open, onbegroeide zandgebieden. Reliëfrijk, deels met enkele bomen, struwelen, of stukken heide. Toegankelijkheid en begaanbaarheid minder goed. In Brabant.

Typelokaliteit: Kootwijkerzand, Drunense Duinen

GROOT WATER

10 **De Noordzee, Waddenzee en de grote zeegaten:** dynamisch (stroming, golfslag), zout, zeer open. Zeer beperkt toegankelijk voor zwemmers en kleine watersport zoals surfers; toegankelijk voor grote watersport.

Typelokaliteit: Marsdiep; Noordzee

11 **Afgesloten en half-afgesloten grote wateren** zoals het IJsselmeer; het Haringvliet, Grevelingen, de grotere Friese meren. Open tot zeer open water met ondiepten. Oevers: dijken, riet, gorzen, etc. Matig toegankelijk voor zwemmers en baders en kleine watersport; beter toegankelijk voor de grote watersport

Typelokaliteit: Randmeren

12 **Slikken , platen en kwelders:** zeer open onbegroeide of begroeide delen van het zoute getijdenlandschap in ZW Nederland (Scheldes) en het Waddenzeegebied. Niet ontsloten, moeilijk begaanbaar.

Typelokaliteit: Noord-Friese en Groningse kwelders & slikken

RIVIEREN EN KLEIN ZOETWATER

13 **Grote rivieren en begeleidende uiterwaarden:** strangen, wielen, moerasjes, cultuurgras- en rietlanden, grienden, bosjes, heggen, rivierduinen, rivieren, kaden en dijken. Cultuurrelicten en riviergebonden bedrijvigheid (bijv. steenfabrieken). Open of deels halfopen; vlak tot licht reliëfrijk; gevarieerd in begroeiing. Toegankelijkheid: merendeels matig tot slecht ontsloten vanaf dijken. Maas, Rijn/Lek, Waal, Merwedens, IJssel.

Typelokaliteit: uiterwaard bij Amerongen of Ochten

14 **Kleine meren en plassen:** Kleinere, meer beschutte wateren en randen in laagveengebied (Utrecht/Z-Holland, Friesland, NW Overijssel. Oevers deels bereikbaar; begroeiing met riet, struweel of bos, deels grasland, dijken. Toegankelijkheid wisselend. Kleine en grote watersport, zwemmen en baden.

Typelokaliteit: Maarsseveense Plassen; Reeuwijkse Plassen

(SEMI) CULTUURLAND

15 **Kleinschalig cultuurland Limburgse heuvels:** Plateaus, hellingen en bijbehorende beekdalen in Limburgs heuvelland. Akkers, graslanden (w.o. extensieve, bloemrijke), graften , heggen. Halfopen en reliëfrijk. Merendeels goed bereikbaar en toegankelijk voor wandelaars, fietsers, en deels auto.

Typelokaliteit : Geuldal Limburg

16 **Graslanden en afwisselend grasland-akkerland op hogere gronden en hellingen.** Open tot halfopen cultuurland met perceelsscheidingen (heggen, houtwallen, droge sloten). Goed toegankelijk voor fietsers, wandelaars, deels auto's .

Typelokaliteit: Twente (oostelijk van Enschede)

17 Kleinschalige graslanden met heggen of houtwallen. Gesloten tot halfopen; afwisseling van heggen, houtwallen, kleine bosjes en cultuurland in delen van laagveengebied en omstreken. In lage tot middelhoge zand- en leemgebieden (beekdalen).

Typelokaliteit: Rouveen

POLDERLANDSCHAPPEN

18 Waterrijke veen(weide) gebieden: Open tot zeer open veenweidegrasland (hooiland of weideland) met dicht slotenstelsel en breder water; rietbegroeiing. Cultuurhistorische bebouwing en verkaveling herkenbaar. Ontsluiting via wegen goed; overige ontsluiting en toegankelijkheid voor wandelaars en fietsers goed tot matig. Matig toegankelijk voor kleine watersport; merendeels goed toegankelijk voor schaatsers.

Typelokaliteit: Waterland ; Ilperveen

19 Overig laaggelegen grootschalig grasland. Veenweidegrasland, graslanden in zeeklei , rivierklei, droogmakerijen etc. Overwegend cultuurgrasland met perceelsscheidingen (sloten), wegen en bebouwing. Wegbeplantingen, perceelsrandbegroeiing.

Typelokaliteit: Alblasserwaard; Krimpenerwaard

20 Akkerbouw- en (vollegronds)tuinbouwgebieden: cultuurland met sloten, wegbeplantingen en overwegend akkerbouw en/of tuinbouw of andere intensievere teelten (siergewassen).

Typelokaliteit: Hoeksewaard; Voorne; Tholen

21 De bollenstreek. Merendeels vlak en open cultuurland met perceelssloten en smalle vaarten; in voorjaar grotendeels als bollenland, rest van het jaar kaal.

Typelokaliteit: Hillegom; Lisse

22 Gebieden met boomgaarden: Halfopen landschappen met hoog- en laagstamboomgaarden; overigens wat gras- en bouwland; perceelssloten. Via wegen en paden toegankelijk.

Typelokaliteit: Betuwe (omgeving Zoelen)

AANGELEGD OPENBAAR EN PARTICULIER GROEN

23 Landgoederen, buitenplaatsen en parken. Merendeels afwisseling van parkbos (loofhout), weilanden, akkers, laanbeplanting, water en historische bebouwing zoals kastelen, buitens en/of bedrijfsgebouwen. In meeste delen van Nederland aanwezig, met name langs de Vecht, binnenduinrand, Veluwezoom en Heuvelrug. Toegankelijkheid en bereikbaarheid (mits opengesteld) goed voor wandelaars en fietsers; bereikbaarheid per auto goed.

Typelokaliteit: Landgoederenreeks Elswout Haarlem

24 **Stedelijke overgangszones.** Bijv. volkstuinten.

Typelokaliteit: Zone bij Den Haag

25 **Aangelegde recreatieterreinen.** Bijv. Amsterdamse Bos; Spaarnwoude; Merwelanden.

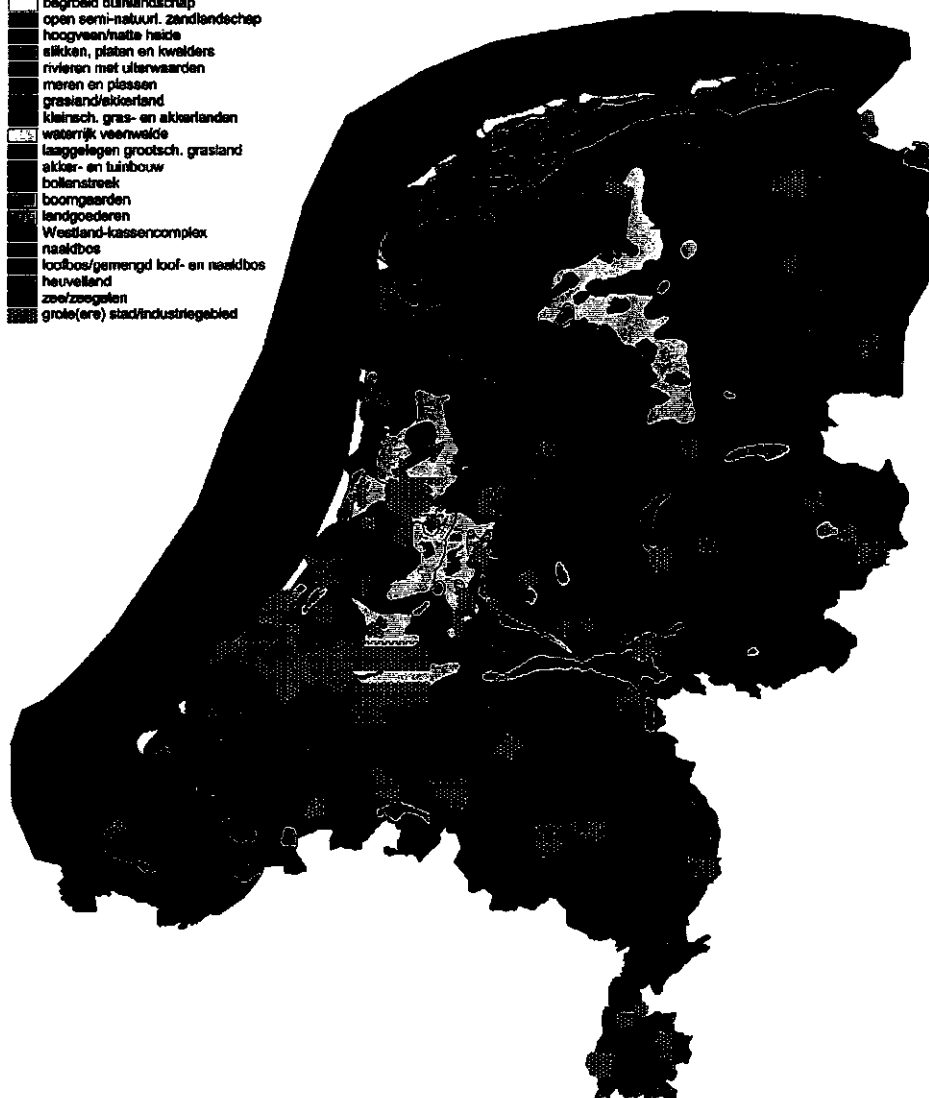
Typelokaliteit: Spaarnwoude

26 **Openbaar groen / stadsparken in stedelijke omgeving:** Grotere stadsparken en groenvoorzieningen in stedelijke omgeving. Omsloten door bebouwing; toegankelijk via paden; soms met vijverpartijen, gazon etc.

Typelokaliteit: Vondelpark A'dam

Landschappenkaart op basis van gebruik en beleving

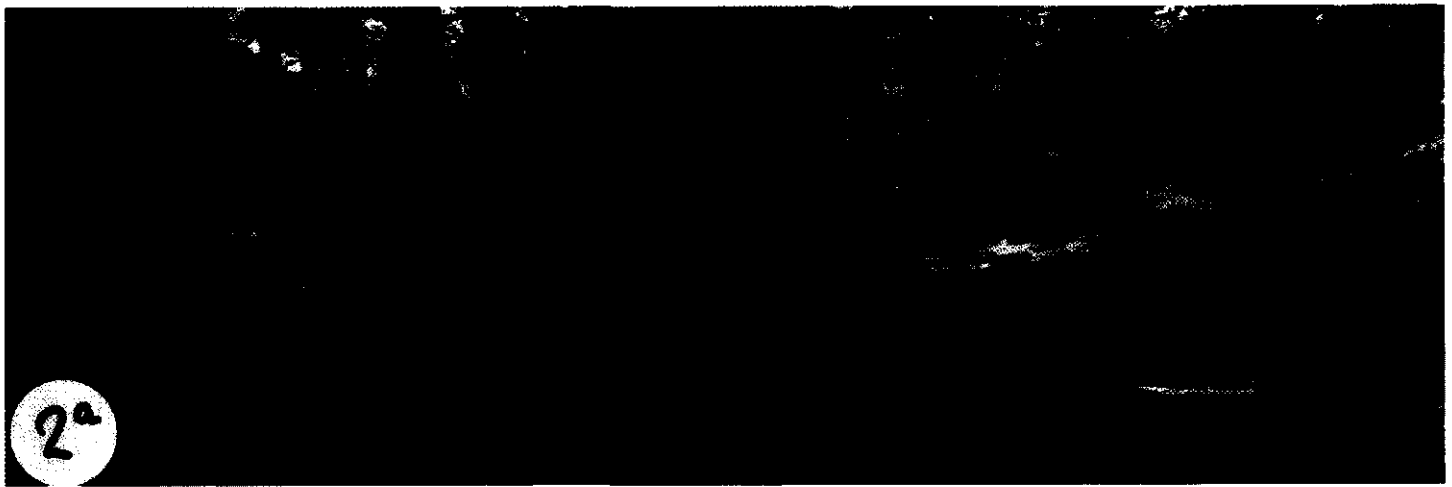
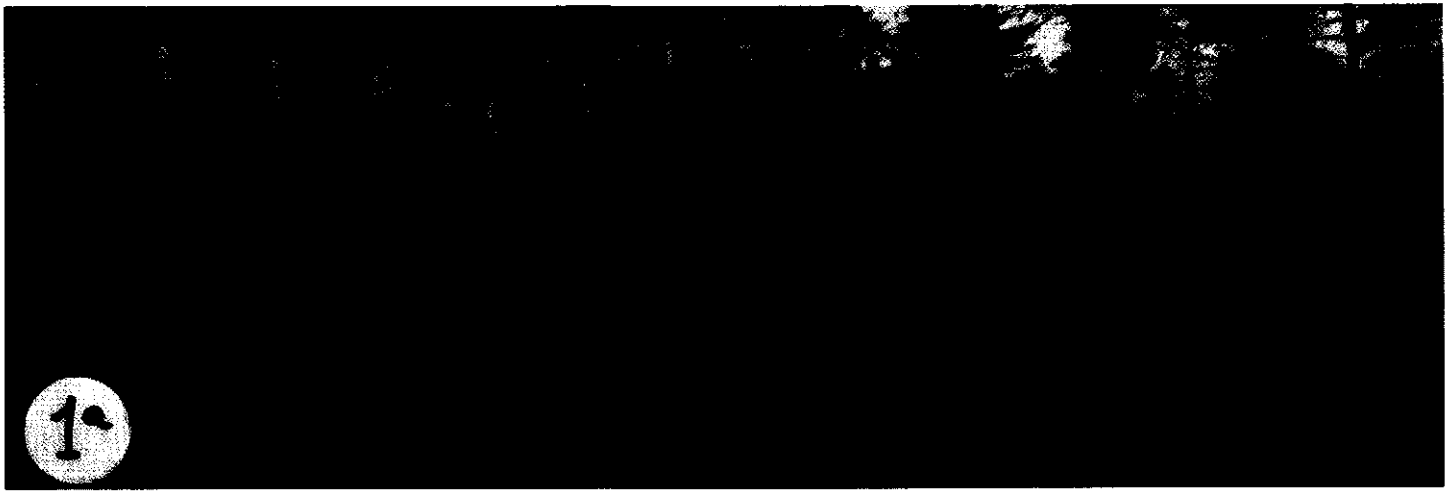
- moeras
- strand en strandvelden
- begroeid duinlandschap
- open semi-natuur. zandlandschap
- hoogveen/natte heide
- slikken, plassen en kwelders
- rivieren met uiterwaarden
- meren en plassen
- grasland/akkerland
- kleinsch. gras- en akkerlanden
- waterrijk veenwede
- laaggelegen grootsch. grasland
- akker- en tuinbouw
- bollenstreek
- boomgaarden
- landgoederen
- Weetland-kassencomplex
- naaldbos
- loofbos/gemengd loof- en naaldbos
- heuvelland
- zee/zoegaten
- grote(ere) stad/industrialgebied

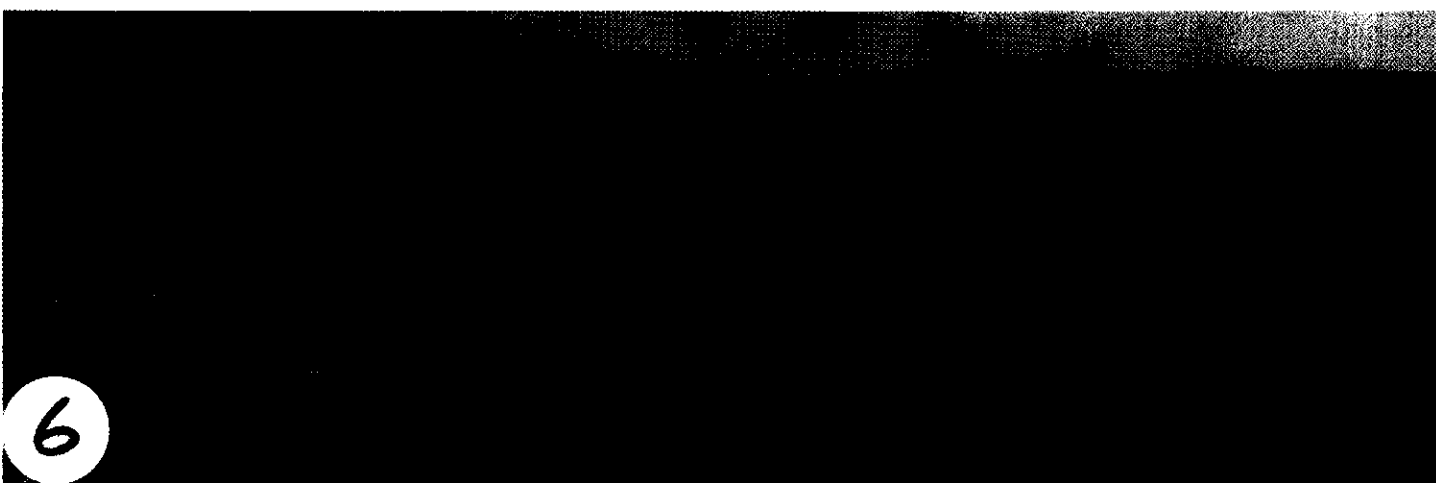
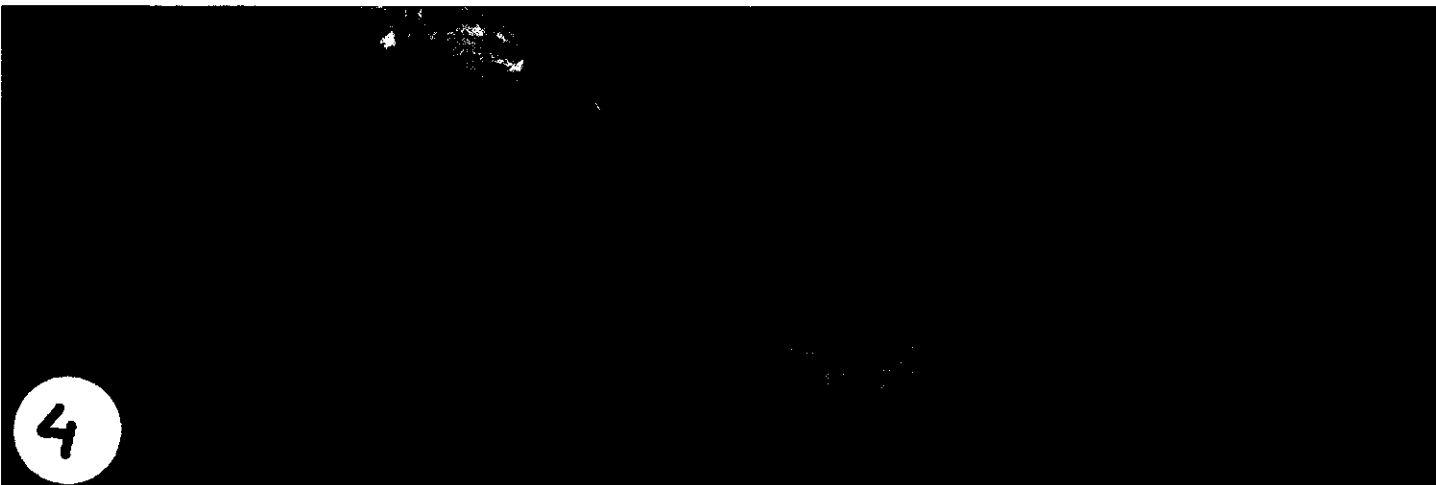

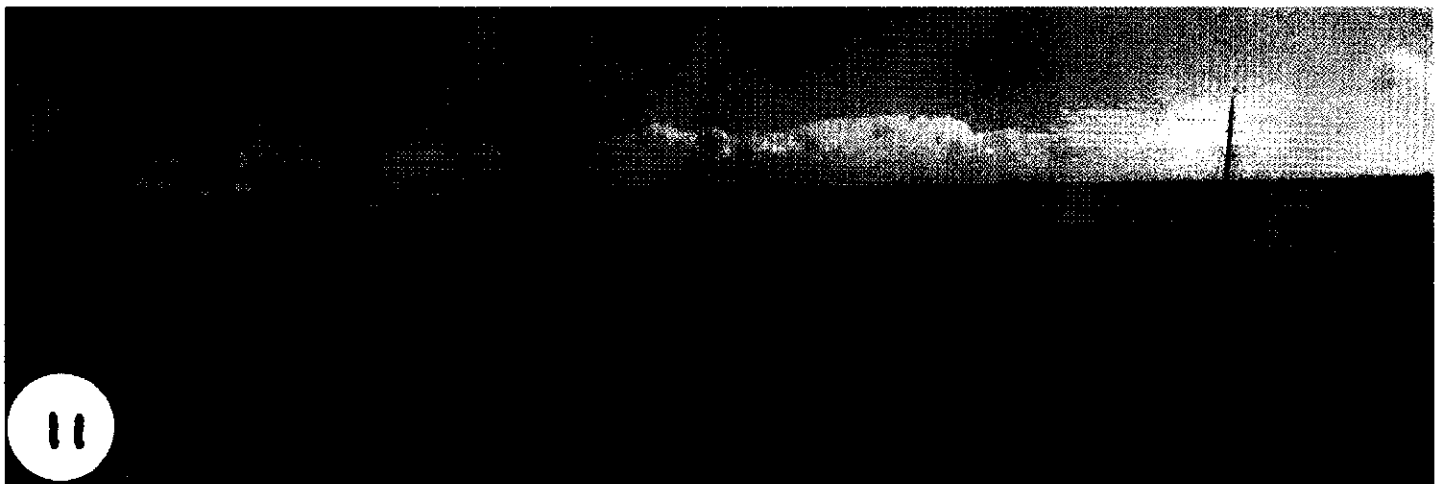
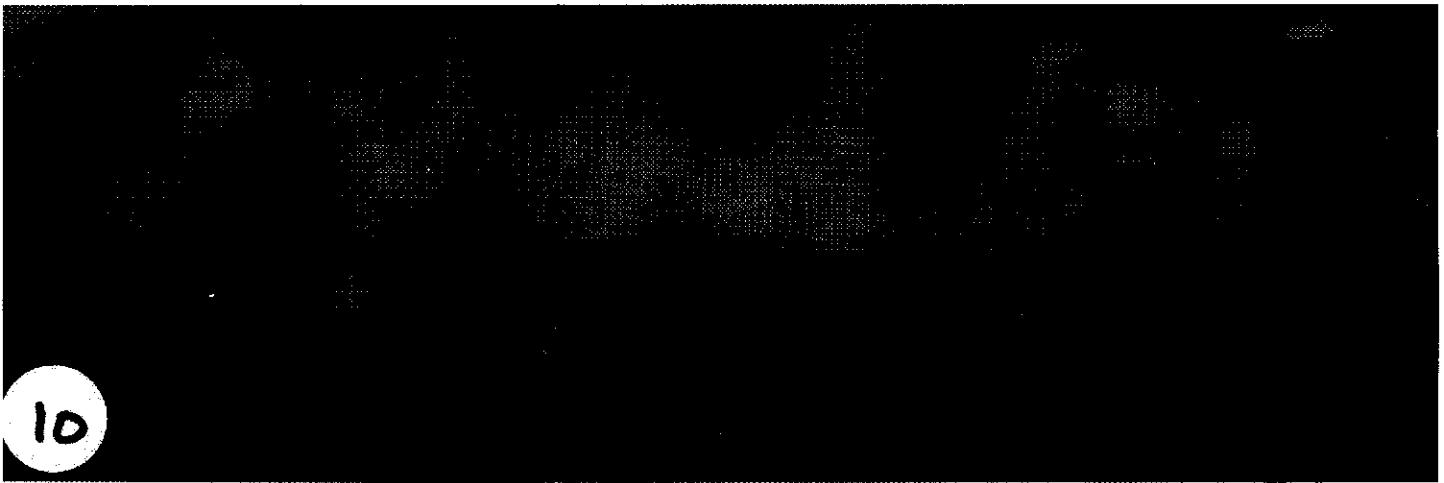
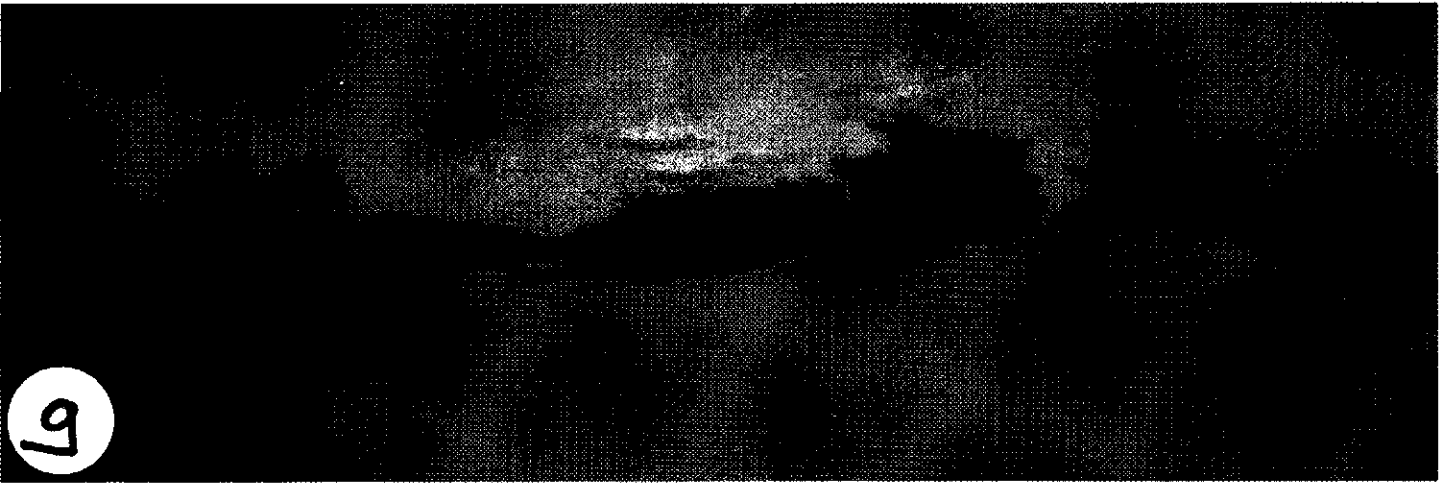
10 0 10 20 Kilometers

 ALTEERRA
RESEARCH INSTITUUT VOOR DE BREDE RUIMTE

12

13

14

15

